

TIHOMILA TEŽAK-GREGL

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta — Zagreb

NEOLITIČKA I ENEOLITIČKA ANTROPOMORFNA PLASTIKA IZ FUNDUSA
ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK903:730.023.4(497.1)"631/634"

Izvorni znanstveni rad

Arheološki muzej u Zagrebu čuva unutar svoje prethistorijske zbirke veliki broj keramičkih antropomorfnih figurica iz različitih razdoblja. Njihova analiza pokazala je da najveći dio pripada vinčanskoj kulturi, odnosno vremenu kasnog neolitika te početku eneolitika. Istodobna sopotska kultura, međutim poznaje svega nekoliko primjeraka takve plastike. Eneolitičke kulture poput badenske, lasinjske i vučedolske također ne obiluju ljudskim figurinama, ali ta kategorija nije ni potpuno zanemarena. Štoviše ima zanimljivih primjeraka, koji se ponekad koncepcijom ukrasa uklapaju u stilska obilježja keramičkog posuđa dotičnih kultura. Interpretacija antropomorfne plastike unutar pojedinih prethistorijskih kultura još uvijek, međutim ostaje u domeni nagađanja i pretpostavki, osobito kad je riječ o starijim nalazima, poput ovih iz zbirke AMZ, koji nemaju adekvatnu popratnu dokumentaciju.

U sklopu neolitičke i eneolitičke prethistorijske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se, pored najbrojnije i najuobičajenije keramičke produkcije — posuđa, — i vrlo velik broj različitih antropomorfnih figurica, poniklih u okvirima raznih kulturnih grupa. Sve su to stari nalazi djelomice poznati, jer ih je opširno obradio M. Šeper.¹ Međutim, taj je rad izašao samo kao poseban otisak jednog broja »Vjesnika« koji nikad nije u cijelosti tiskan, tako da je danas prilično nedostupan. Zatim, od tog se vremena (1944. g.) podosta toga izmijenilo u našoj arheološkoj znanosti, otkrivene su i ustanovljene brojne nove kulturne manifestacije neolitika i eneolitika, postavljeni su novi kronološki odnosi i, uopće toj se znanosti drukčije pristupa. Navedenu figuralnu plastiku možemo točnije opredijeliti i sagledati u okvirima kulturnih grupa kojima pripada prema današ-

¹ M. Šeper, Prapoviestne glinene figure, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n.s. XXIV—XXV/1943—1944, Zagreb 1944.

njim saznanjima. Zbog svih spomenutih razloga smatramo opravdanim ponovo javnosti prezentirati tu keramičku kategoriju. Tim više što mnoga nova otkrića s analognim primjercima omogućuju potpuniju i pravilniju interpretaciju. U rad će biti uključene sve antropomorfne figurice izrađene u keramici, koje se čuvaju u zbirci AMZ, svrstane prema kulturnoj pripadnosti, a potom slijedi pregled različitih mišljenja o namjeni i svrsi takvih figura, te pokušaj da im se odredi značenje na ovom našem tlu. Teškoće stvara činjenica da su to sve stari nalazi bez dovoljno podataka o okolnostima nalaza, te time i bez dovoljno elemenata za što precizniju interpretaciju.

Razdoblje neolitika u zbirkama AMZ zastupaju starčevačka, vinčanska i sopotska kultura, od kojih samo vinčanska intenzivno njeguje figuralnu plastiku. Starčevačka kultura, doduše, poznaje antropomorfnu plastiku u obliku stupastih figura, ili statueta s konično proširenim donjim dijelom tijela i jako naglašenim grudima, te steatopigne valjkaste figure. Međutim, među nalazima starčevačke kulture na području današnje SR Hrvatske nema sačuvanih figura, osim dviju stupastih statueta iz Vinkovaca (lokalitet »bivša tržnica-hotel«).² Sopotska pak kultura općenito je siromašna idoloplastikom i veći dio njezinih primjeraka, od ukupno osam poznatih, može se protumačiti kao rezultat vinčanskog utjecaja.³ Ovamo treba uključiti i nekoliko antropomorfnih amuleta. Najbrojnija, najraznovrsnija i najbogatija figuralna plastika razvila se u krilu vinčanske kulture i to u svim razdobljima njezinog trajanja, od vrlo jednostavnih stiliziranih figura sa samo osnovnim naznakama ljudskog lika do reprezentativnih, brižno izrađenih, gotovo realističnih statueta sa zanimljivim detaljima. Dobar dio figuralne plastike iz završne faze vinčanske kulture predstavlja već eneolitičku produkciju. Od ostalih eneolitičkih nalaza idoloplastike u sjevernom području Jugoslavije valja spomenuti pojedinačne ili malobrojne primjerke u okvirima badenske i vučedolske, te nešto obilatije lasinjske kulture. Posebno začuđuje relativno siromaštvo navedenih proizvoda u vučedolskoj kulturi koja inače obiluje vrlo raznolikim keramičkim formama, a keramičku produkciju je razvila gotovo do savršenstva.

VINČANSKA KULTURA

Vinčanski kulturni kompleks izuzetno je bogat keramičkom plastikom, antropomorfnom i teriomorfnom, kako u svom klasičnom obliku, tako i u većini regionalnih varijanti. Ta pojava prati sve razvojne faze vinčanske kulture od faze Vinča-Tordoš I, odnosno A-stupanja, do već eneolitičkog razdoblja Vinča-Pločnik II faze, tj. D-stupnja. Po osobito velikom broju figuralne plastike posebno se ističu tri vinčanska lokaliteta: sama Vinča, Jablanica i Jakovo-Kormadin. O vinčanskoj

² S. Dimitrijević, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 235—260.

³ S. Dimitrijević, o.c., p. 263—304.

plastici mnogo se govorilo i pisalo,⁴ izvršene su brojne tipološke kategorizacije i diobe; stoga se u ovom radu nećemo time opširnije baviti već ćemo se isključivo osloniti na nalaze iz AMZ, te ih pokušati uklopiti i odrediti im mjesto u danas poznatoj slici vinčanske antropomorfne plastike. Većina njih potječe s lokaliteta Jakovo-Kormadin, naselja koje pripada završnim fazama vinčanske kulture, odnosno D-stupnju ili Vinča-Pločnik II fazi. Nadovezuju se pojedinačni nalazi iz Bapske, Gomolave, Ledinaca, Surčina, kao i nekoliko primjeraka navjerojatnije iz same Vince.

Bapska

Pokraj sela Bapska nalazi se utvrđeno prethistorijsko naselje na položaju Gradac, odakle su od 1901. g. pristizali u AMZ različiti prethistorijski predmeti, ponajviše zaslugom muzejskog povjerenika Mate Vohalskog koji je ponekad i sam kopao ili nadzirao vinogradarske radove na spomenutom brežuljku. G. 1939. i 1940. izveo je R. R. Schmidt dva manja probna iskopavanja i ustanovio da je riječ o višeslojnom prethistorijskom naselju s nekoliko horizonata stanovanja, pripadnosti više kultura.⁵ Konačno je S. Dimitrijević sondažnim iskopavanjem 1964. g. ustanovio da slojevi od 4,10 m do 1,95 m (horizont A-D) pripadaju sopotskoj kulturi, i to njezinim stupnjevima I-B i II, dok horizonti E-H od dubine 1,95 — Om pripadaju vinčanskoj kulturi, odnosno njezinoj završnoj fazi D-stupnju.⁶ Naime, vinčanska je kultura potkraj C-stupnja naglo počela gubiti teritorij rasprostiranja u svom matičnom području, te je došlo do njezinog snažnijeg prodora u podunavsku zonu Srijema, odnosno u područje sopotske kulture. Taj se prodor odlično uočava upravo u stratigrafiji Bapske. Dvije antropomorfne figurice u zagrebačkom muzeju (T 1:1,3) potječu još iz vremena manjih iskopavanja V. Hoffillera i muzejskog povjerenika M. Vohalskog 1911. g. Kako s tih iskopavanja nema danas nikakve dokumentacije, nemamo ni točnih podataka o okolnostima nalaza spomenutih figura. No najvjerojatnije je da su one površinski nalazi jer je lokalitet konstantno bio prekopavan i rigolan, a R. R. Schmidt spominje kako se na površini nalazilo ulomaka idola.⁷ Međutim, kako je stratigrafija Bapske danas sasvim jasna, lako možemo ustvrditi da spomenute dvije figure pripadaju jednom od vinčanskih horizonata. Tim više što se one svojim tipološkim karakteristikama vrlo dobro uklapaju u poznatu sliku idoloplastike Vinca D-stupnja. Mješoviti tip ljudskih figura plosnato-valjkastog oblika (gornji dio tijela je plosnat s raširenim ručnim batrljicama, a donji je valjkast bez izdvojenih nogu) javlja se u samoj Vinči u slojevima 4,5 m — 2,5 m, dakle upravo u vrijeme trajanja naselja u Bapskoj. Figurica sa

⁴ M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936. — M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951. — J. Korošec, *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji. Arheološki radovi i rasprave I*, Zagreb 1959., p. 61—119. — Isti, *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji (II)*, *Arheološki radovi i rasprave II*, Zagreb 1962., p. 103—175. — D. Srejević, *Neolitska plastika*

centralnobalkanskog područja, Neolit centralnog Balkana, Beograd 1968., p. 177—241. s R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, p. 121—125.

e s. Dimitrijević, *Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien*, *Archaeologia Iugoslavica X*, Beograd 1969., P- 51.

⁷ Vidi bilješku 5.

sačuvanom glavom ima poligonalan oblik glave s tipičnim ptičjim licem, jednom od najvažnijih značajki figuralne plastike Vinca D-stupnja.

Gomolava

Prehistorijski teli Gomolava, smješten na lijevoj obali Save nedaleko od sela Hrtkovci u Srijemu, spominje se kao arheološko nalazište već od 1898. g. Tada muzejski povjerenik M. Vohalski počinje voditi brigu o njoj, skupljati površinske nalaze i nalaze iz profila strme obale, te pomalo i sam kopati. G. 1904. i potom 1908. izveo je iskopavanja uz instrukcije pa i povremeno sudjelovanje Josipa Brunšmida. Dvije ljudske figure (T 1:2,4) potječu upravo iz takve njihove zajedničke kampanje 1904. g. Prva sustavna iskopavanja Gomolave započeta su tek 1953. g. i trajala su do 1957. da bi se nakon osam godina ponovo nastavila 1965. g. i traju sve do danas.⁸ U stratigrafiji Gomolave već su 1965. g. ustanovljene dvije građevinske faze vinčanske kulture: rana građevinska faza s horizontom zemunica i prvih nadzemnih građevina — Gomolava Ia-b — koja u periodizaciji vinčanske kulture pripada stupnjevima B-2 i C, odnosno kasnoj Vinča-Tordoš II i početku Vinča-Pločnik I faze. Kasna građevinska faza — Gomolava Ib — odgovara vremenu Vinče D-I. Figurice iz zagrebačkog muzeja nemaju nikakve prateće podatke o okolnostima nalaza, ali na osnovi tipoloških obilježja, kao i danas poznate stratigrafske situacije samog lokaliteta, mogu se približno i kronološki vrednovati. Valjkasti donji dio, vjerojatno ženskog lika, s naglašenim glutejima (T 1:2) ima nekoliko paralela u samoj Vinči u slojevima 6 — 4,4 m. Svi su ti primjerci jednako, poput našeg, ukrašeni urezanom šahovnicom čija su neka polja ispunjena gustim ubodima ili urezima, a druga su prazna. Sam ukras je ispunjen bijelom inkrustacijom. Takav stil ukrašavanja urezanim vrpcama, ili poljima ispunjenim gustim, sitnim i pravilnim ubodima ili urezima karakterističan je uopće za keramiku C-stupnja vinčanske kulture. Tom istom stupnju pripadaju Vinčini slojevi 6,5 — 4 m, pa nema sumnje da i ulomak naše statuete s Gomolave ide u C-stupanj, tim više što su novija sustavna istraživanja Gomolave pokazala da se takve statuete nalaze u ranijem građevinskom horizontu, dok one iz kasnog pokazuju drukčija tipološka obilježja. Naglasimo još da M. Garašanin smatra kako šahovnica na spominjanim statuetama iz Vinče predstavlja zapravo odjeću.⁹ Druga statueta (T 1:4) pripada tipu stajaćih figura, valjkastog tijela, kružno proširenog podnožja, te poligonalno oblikovane glave. Na glavi se ističu nos i jako naglašene, vodoravno probušene jagodice. Potiljak je glave mnogo niži od čela, te tako zadnji dio glave ima uleknuce, na rubovima bušeno rupicama. Navedene značajke javljaju se na figurama iz slojeva 6 — 5 m u Vinči, da bi najupečatljivije bile u idućem⁵ — ⁴ m dubokom sloju, dakle u vremenu Vinča-Pločnik I, odnosno C-stupnju.

⁸ B. Brukner, Neolitski i ranoeneolitski sloj na Gomolavi, *Rad Vojvođanskih muzeja* 14, Novi Sad 1965., p. 137–175. — B. Brukner, Naselje vinčanske kulture na Go-

molavi, *Rad Vojvođanskih muzeja* 26, Novi Sad 1980., p. 5–57.

« M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951., p. 62.

Jakovo Kormadin

Pod ovim imenom već je dugo poznato vinčansko naselje smješteno na oniskom brežuljku Kormadinu, što leži na putu između sela Jakova i Surčina, ali administrativno pripada Jakovu. Ovo spominjemo zbog toga što se često neki nalazi navode kao lokalitet Surčin-Kormadin, a zapravo pripadaju istom lokalitetu. Vinčansko naselje na Kormadinu rezultat je prodora vinčanske kulture prema srijemskom podunavlju u njezinoj posljednjoj fazi. Lokalitet je poznat još od početka stoljeća jer je uglavnom bio pod vinogradima, pa je rigolanjem na površinu konstantno izbacivan prehistorijski materijal. Skupljao ga je muzejski povjerenik A. Poturičić, a i sam je povremeno iskopavao u razdoblju 1902-1906. g. Godine 1956-1958. poduzeo je na istom lokalitetu zaštitna iskopavanja Zemunski muzej i tako prikupio potpuniju dokumentaciju o samom naselju.¹⁰

Osobitost arheološkog materijala predstavlja vrlo obilna produkcija keramičkih figura, ljudskih i životinjskih, te raznovrsnih amuleta (ukupno oko 120 komada nalazi se u AMZ). Antropomorfna plastika zastupljena je većim brojem tipova, pa ćemo u ovom radu obraditi samo nekoliko primjeraka od svakog pojednog tipa. Najjednostavniji su ulomci ženskih likova, zapravo samo torza, plosnata, s kratkim šiljatim batrljcima umjesto ruku i plastično istaknutim grudima (T 1:5). Zanimljivo je da se u samoj Vinči takvi jednostavni, neukrašeni primjerci javljaju samo u najstarijim slojevima od 9,4 — 8,5 m, što znači u najstarijem periodu vinčanske kulture. Međutim, kormadinske primjere nikako ne možemo svrstati u te starije periode već s obzirom na činjenicu da je vinčanska kultura u te krajeve prodrla tek potkraj svoga trajanja, što uostalom pokazuje i sav ostali keramički materijal. Ipak takav će tip plosnatih ženskih statueta biti uobičajena pojava nekih eneolitičkih kultura, koje kasnije ispunjavaju taj prostor, npr. badenske i vučedolske. Vinca D-stupanj zapravo je već vrijeme eneolitika, te je logično da se već tu pojavljuju neka njegova obilježja.

Nešto je stariji tip figura predstavljen valjkastom statuetom s uskim šiljatim batrljcima i poligonalno oblikovanom glavom, sploštenom na tjemenu, te s naglašenim ličnim jagodicama (T 1 : 6). Na licu se ističu šiljati nos i očne šupljine s nadočnim lukovima. Figura je gotovo crne boje, sjajno polirana i bez ukrasa s izuzetkom jednog urezanog dvostrukog slova *V* ispod vrata na leđima. Karakteristično oblikovana glava i lice ovakvog tipa pojavljuje se u samoj Vinči u slojevima između 6 i 4 m dubine, dakle vremenu Vinča-Pločnik I, odnosno C-stupnju.

Najčešći tip statueta predstavljaju plosnate stilizirane figure s proširenom stajaćom plohom, zapravo već vrlo reduciran tip mješovitih plosnato-valjkastih figura. Bokovi su naglašeni i probušeni, ručni batrljci kratki konični ili zaobljeni, a tijelo ukrašeno različitim urezanim motivima, bilo sporadičnim, bilo takvim koji prekrivaju čitavu površinu (T 2:1, 2, 3, 5). Osobito su brojne figure kod kojih se urezani ukras nalazi samo na već vrlo skraćenom valjkastom donjem dijelu tijela, te djeluje poput kakve suknje ili pregače (T 2 : 7). Glava je uglavnom

¹⁰ D. Jovanović — J. Glišić, Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova, *Starinar* n.s. XI, Beograd 1960., p. 113—139,

oblikovana s ptičjim licem i kosim tjemnom, što ih već samo po sebi označava kao figure posljednje vinčanske faze. Ovamo ćemo pribrojiti i sličan tip potpuno valjkastih figura, jednako ukrašenih urezanim ornamentima (T 2 : 6). Jednostavne valjkaste figure, bez izražene steatopigije, samo s kratkim koničnim batrljcima, te ponekim urezanim ukrasom, traju i tijekom posljednje faze vinčanske kulture. Kod nekih se nalaze lagano ispupčene grudi, dok druge nemaju nikakvih spolnih obilježja. Obično je samo donji dio tijela ukrašen urezanim motivima (T 3 : 2) na isti način kao i kod netom opisanih mješovitih figura. Česta su pojava i urezani obični ili dvostruki V-motivi ispod vrata koji djeluju poput ogrlice, a ponekad poput izreza na gornjem dijelu odjeće. Slične figure u Vinči susrećemo nešto ispod 4 m, dakle na prijelazu Vinca C-stupnja u D-stupanj. Sve ovakve valjkaste figure iz Kormadina opremljene su glavom s ptičjim licem (ukoliko je glava uopće sačuvana). Zanimljiv je jedan primjerak kod kojeg se na bočnoj strani nalazi konična probušena ušica, dakle nije riječ o pojavi istaknutih bokova, vodoravno probušenih, već je očito u pitanju prava ušica za vješanje figurice (T 3 : 1). Između figura spomenutog tipa izdvojit ćemo još jednu koja nema samo uobičajene konične batrljke, već je naknadno na njih nalijepljen i donji dio ruku ispod lakta. Ona sačuvana savijena je na grudima (T 3 : 3).

U Kormadinu se pojavljuju i statuete čija shema u osnovi podsjeća na plosnati tip, ali im oblikovanje više vuče prema trodimenzionalnom, tako da su i batrljci i istaknuti bokovi zaobljeni i, po običaju, bušeni. Oko vrata je urezana ogrlica. Jedna od takvih figura nosi po tijelu urezane strelice, što je svakako u vezi s njezinom kulturnom namjenom, no o tome je već odavno raspravljao M. Šeper (T 2 : 8).¹¹

U širokom rasponu kormadinskih statueta susrećemo i kategoriju voluminozno oblikovanih steatopignih ženskih figura s izrazito naglašenim spolnim obilježjima. Dok im je gornji dio tijela gotovo realistički oblikovan, s izuzetkom ruku koje su i ovdje predočene samo nešto duljim koničnim batrljcima, donji dio je valjkast, bez izdvojenih nogu, izrazito odvojen od gornjeg dijela tijela i urezanim ukrasima. Osobito je lijep primjerak jedna (po dimenzijama najveća) figura, izrađena od fine sive keramike, dobro uglačana i polirana, kod koje je donji dio tijela ukrašen urezanim meandarskim motivima među kojima se uočava i urezani simbol spolnog organa (T 4 : 1,2).

Tip sjedećih figura predstaviti ćemo trima više ili manje fragmentiranim statueta, od kojih dvije sjede na nekoj stolici, a treća na zemlji. Od ove posljednje sačuvan je samo donji dio s nogama, čije su potkoljenice okrenute prema van i unatrag (T 5 : 1). Ukrašena je urezanim vrpcama, kratkim kosim crticama i točkicama, te degeneriranim spiralom, dakle jednim ukrasom tipično vinčanskog manira, karakterističnog za C-stupanj. Od figura što sjede na postolju zanimljiva je ona što sjedi na jednom lučno zasvođenom postolju i zapravo je gotovo srasla s njim; naime donji dio njezinog tijela pretapa se bez osobito naglašenog prijelaza u postolje, te se na njemu samo naziru noge u obliku kratkih koničnih batr-

¹¹ M. Šeper, Prilog poznavanju prethistorijskog čaranja, *Alma Mater Croatica*, god. V, br. 4, Zagreb.

ljaka (T 5 : 2). Na gornjem dijelu tijela uočljive su plastično istaknute grudi, te ruke savijene prema grudima, tako da desna pokriva desnu dojku. Ovdje je očito riječ o tipu već degeneriranih sjedećih figura iz posljednjeg vinčanskog perioda.

Na kraju ćemo navesti još nekoliko tipova keramičkih predmeta koji se često povezuju s antropomorfnom plastikom, a to zapravo i nisu. Tu u prvom redu mislimo na valjkaste figurice s trokutastom glavom i ptičjim licem, koničnim naprijed ispruženim batrljcima i koničnom grbom na leđima (T 1 : 8, 9). U Vinči se srodne figure javljaju u slojevima oko 7 m, pa sve do 4 m. Već je M. Vasić pretpostavio da je vjerojatnije riječ o životinjskim likovima nego o ljudskim. On u tim figurama prepoznaje karakteristike zeca ili jarca.¹² Osim takvih životinjskih likova, u Kormadinu su vrlo brojni i valjkasti predmeti s dva konična uzdignuta izdanka. Između njih se obično nalazi rupa u koju se moglo nešto umetati (po tumačenjima nekih arheologa to je bila glava) ili je ona služila za vješanje, te bi tako ti predmeti imali funkciju amuleta. Da li u njima doista možemo vidjeti krajnju stilizaciju ljudskog lika, teško je sigurno reći, kao što im je teško odrediti i pravu namjenu. Naime, na nekima od njih naziru se i neki dodatni elementi (npr. urezani ukrasi) koji bi mogli sugerirati da se radi o ljudskom liku, ali su drugi, nasuprot, toliko grubi i jednostavni da takve sugestije ne dozvoljavaju. Za drugu vrstu križolikih predmeta već pouzdanije možemo reći da zapravo pripadaju priboru za tkanje, odnosno da su služili kao kalemi za pređu, te nema smisla i u njima pod svaku cijenu tražiti stilizaciju ljudskog lika.

Nakon svega iznesenog ostaje nam zaključak da se keramička plastika Jakovo-Kormadina u globalu uklapa u poznatu sliku vinčanske kulture, bolje rečeno njezinog posljednjeg perioda. Razlika je međutim u tome što je u Vinči samoj i prvobitnom prostoru vinčanske kulture u to vrijeme nastupila izrazita dekadansa figuralne plastike, što u Kormadinu nije tako uočljivo. Naime, iako se taj lokalitet bez dvojbe datira u Vinča-D stupanj, kod plastike smo primijetili zadržavanje stnovitih elemenata ranijeg C-stupnja, odnosno plastike faze Vinča-Pločnik I. Degeneracija stila, tipična za kraj vinčanske kulture, prisutna je i kod nekih kormadinskih kategorija figuralne plastike, ali istovremeno traju još uvijek vrlo dobro i pomno oblikovane statuete. Tome u prilog govori i bogatstvo, te raznovrsnost zastupljenih tipova.

Ledinci

G. 1945. objavio je R. R. Schmidt jednu statuetu s tog lokaliteta s napomenom da je riječ o prehistorijskom naselju badenske i trakastokeramičke kulture.¹³ Figura je ženska s plastično naglašenim grudima (T 6 : 1). Noge i ruke su na žalost odlomljene, ali se čini da su noge bile savijene u sjedeći položaj, a ruke koso dignute uvis. Glava je trokutasta sa šiljatim nosom, te urezanim polukružnim očima i trepavicama kao osobitom zanimljivošću. Donji dio tijela ukrašen je urezanim linearnim ornamentima koji prikazuju odjeću, neku vrstu suknje. Neobičan je ure-

¹² M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., p. 135.

¹³ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., fig. 76/4.

zani ukras na licu i vratu u obliku rombova upisanih jedan u drugom, a na sredini podijeljenog dvjema vodoravnim crtama. Po Schmidtu, ove bi crte mogle označavati usta, dok za rombove drži da imaju kultno značenje.¹⁴ Motiv romba ponavlja se između nogu, ali tu vjerojatno simbolizira spolni organ. Ukras paralelnih gustih ureza podsjeća Schmidta na Biikk kulturu, no danas je izvjesno da je riječ o statueti vinčanske kulture. Ona je najreprezentativniji predstavnik figura tipa s ptičjim licem, kod kojih je izražena sklonost uglatom oblikovanju lica. Po svemu odgovara tipu statueta iz sloja 5 — 4 m u Vinči, dakle vremenu D-I stupnja. Zanimljivost ove statuete je u položaju ručnih batrljaka koji daje naslutiti adorantski stav, što inače nije česta pojava u vinčanskoj kulturi, pa ni u drugim našim prethistorijskim kulturama.¹⁵ Inače su Ledinci jedno od posljednjih uporišta vinčanske kulture u Srijemu koja su se zadržala na sjevernim obroncima Fruške gore.

Vinca

U zagrebačkom Arheološkom muzeju nalazi se i nekoliko statueta, odnosno njihovih ulomaka, vinčanske kulture koji potječu iz same Vinca. One su pribavljene kupnjom od privatnih lica i provenijencija im nije baš sigurna, ali doista pokazuju obilježja tipična za statuete upravo iz Vinca. Takva je glava figure s lijepo oblikovanim nosom, istaknutim jagodicama, te velikim, ukoso položenim očima segmentnog oblika (T 6:4). Oči i ostale crte lica izvedene su širokim urezanim potezima. Tjeme je udubljeno i probušeno rupicama. U Vinči se tako oblikovane glave susreću u slojevima između 6 i 5 m. Glavica iz zagrebačkog muzeja inače je vrlo fine izrade, smeđe-sive boje s tragovima crnog firnisa, što sve odgovara klasičnim vinčanskim statuetama, te možemo prihvatiti podatak da je nađena u Vinči 1904. g. kao vjerodostojan, pogotovo kad znamo da je unatoč sustavnim stručnim istraživanjima veliki dio materijala iz Vinca ipak završio u rukama privatnih sakupljača i preprodavača. Od privatnika je kupljen i dio druge figurice koja potječe iz Srbije, najvjerojatnije iz Vinca. Riječ je o glavi i vratu statuete s naglašeno odvojenim licem od vrata, urezanim segmentnim očima, ispupčenim plastično oblikovanim nosom, te urezanim predstavom kose koja pada i po vratu (T 7 : 1—3). Više analognih primjeraka poznajemo iz Vinčinih slojeva između 7 i 6 m, dakle iz vremena Vinča-Tordoš II faze. Za vinčanske primjerke Vasić je pretpostavio da imaju šljem na glavi, te da urezane paralelne crte predstavljaju perjanicu, a na vratu paragnatide, no nama se čini znatno uvjerljivijom pretpostavka o urezanoj kosi. Uostalom, većina Vasićevih pretpostavki bila je uvjetovana njegovom idejom o Vinči kao jonskoj koloniji.

Posebno je zanimljiva ljudska figura, sačuvana do ispod kukova, ali vjerojatno sjedeća, bez glave, no po svoj prilici s urezanim prikazom kose čiji su se tragovi sačuvali na vratu i do polovice leđa (T 6:2—3). Nju je objavio Vasić kao

¹⁴ O. c, p. 120.

¹⁵ Adorantske figure: M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., fig. 339;

F. Fiala—M. Hoernes, *Die neolithische Station von Butmir Theil II*, Sarajevo 1898., T. 111/13, 15.

raniji nalaz iz sloja 5,6 m.¹⁶ U Arheološki muzej u Zagrebu, prema podacima iz arhiva, stigla je 1920. g. kupnjom. Oblikovana je voluminozno, realistički i predstavlja jedinstven primjerak u vinčanskoj kulturi, iako odmah prepoznajemo odlike vinčanske figuralne plastike. Međutim, direktno analogan primjerak joj nismo uspjeli otkriti. Možda ova figura predstavlja ratnika. Naime, donji dio tijela odvojen je vodoravnim crtom od gornjeg, te na leđima i bokovima opremljen s tri okrugla plastična naljepka, što sve neodoljivo podsjeća na pojas s dugmetima. Linearni ukrasi ispod njega mogu predočavati, kako navodi Vasić, rese, tj. pteriges. Ovaj tip figure lako možemo povezati s prethodno opisanim tipom glave i vrata s kosom.

Razlaganje o vinčanskoj antropomorfnjoj plastici u Arheološkom muzeju u Zagrebu zaključit ćemo s dva ulomka, pristigla u muzej kupnjom, a podrijetlom vrlo vjerojatno iz same Vince. To je ženski torzo, jednostavan s lagano naznačenim grudima i kratkim koničnim, po običaju probušenim batrljicama, te urezanom dvostrukom ogrlicom oko vrata (T 7: 5). Drugi primjerak je polovica torza s urezanim prikazom odjeće i tri grivne oko ruke koja je polukružno savijena i oslojnena o struk (T 7: 4). Potonjoj nalazimo analogije u Vinči, u sloju između 6 i 5 m.

SOPOTSKA KULTURA

Srednji i kasni neolitik hrvatskog međuriječja, od sremske granice na istoku pa do poteza Medvednica-Kalnik na zapadu, dobrim dijelom obilježava pojava sopotske kulture i njezine regionalne varijante brezo vi janskog tipa. Međutim, sa stajališta keramografije, ta vrlo simplificirana i gotovo bismo rekli siromašna kulturna manifestacija nije baš obilovala plastikom, pogotovo ne onom antropomorfnog obilježja. Danas poznajemo svega osam antropomorfnih figura klasične sopotske kulture, uglavnom slabije izrade i vrlo stiliziranih.¹⁷ Većina njih potpuno odgovara najjednostavnijem tipu vinčanskih statueta iz slojeva 6,5 — 4,5 m, ali su lošije oblikovane i obrađene. Kronološki pripadaju pretežno kraju I-B i II. stupnju sopotske kulture, dakle razdoblju za koje je i inače signifikantan snažan vinčanski utjecaj. Zanimljivo je da jedina statueta koja se može izdvojiti kao samosvojan proizvod sopotske kulture (figurica iz Sopota¹⁸) pripada kasnoj fazi koju općenito karakterizira oslobađanje od vinčanskih utjecaja i formiranje osobnijeg i autohtonijeg stila. Jednako zanemarivanje antropomorfne plastike uočljivo je i kod regionalnih varijanti, brezovljanskog tipa u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Bicske tipa u zapadnoj Mađarskoj. U okvirima brezovljanskog tipa zasad u kategoriju ljudskih statueta možemo ubrojiti samo jedan ulomak, zapravo savijenu ruku koja ima naznačena i četiri prsta. Način kako je ruka povijena donekle podsjeća na moravsko-lendelsku plastiku III. i IV. stupnja¹⁹ U vezi s Bicske tipom spomenut ćemo

¹⁶ M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., fig. 280.

¹⁷ S. Dimitrijević, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 285—287.

¹⁸ S. Dimitrijević, *Sopotskolendelska kultura*, Zagreb 1968., T. XIV/7.

¹⁹ S. Dimitrijević, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 340.

samo jednu negroidnu glavicu s lokaliteta Aba-Angyihegy, koja pokazuje nesumnjive karakteristike poznate butmirske antropomorfne plastike.²⁰

Antropomorfna obilježja susrećemo i na nekim od predmeta koje se uobičajilo nazivati amuletima jer su kroz čitavu svoju duljinu okomito probušeni, te se pretpostavlja da su se vješali na kakvu uzicu ili nit. Osobito velik broj takvih amuleta poznajemo iz naselja u Samatovcima, ali ih većina ipak ne pokazuje nikakve ljudske crte. To se prije svega odnosi na tip valjkastih predmeta s dva rogolika izdanka, kakve već u velikim količinama znamo iz Jakovo-Kormadina i čini nam se vrlo nategnutim u njima pod svaku cijenu tražiti ljudska obilježja. Međutim, valjkasti amulet, kružno proširen u središnjem dijelu, već mnogo uvjerljivije djeluje kao kakav ljudski lik u suknjici²¹, kao i trbušasti amulet sa cilindričnim vratom i dva uvis ispružena konična batrljka (T 8:1). Trbuh tog amuleta ukrašen je velikom urezano-ubadanom spiralom, motivom tipičnim za Vinca C stupanj, ali oblikom se ne uklapa u poznati i uobičajeni repertoar vinčanskih amuleta, pa ga možemo tretirati kao osebujnu sopotsku pojavu.

Sve u svemu, antropomorfna keramička plastika u okvirima sopotske kulture nije odigrala nikakvu važniju ulogu i spomenutih nekoliko primjeraka prije je rezultat slučajnog prodora iz susjednih, prvenstveno vinčanske kulture, zajedno s nekim drugim utjecajima, negoli potrebe sopotske populacije za takvim načinom izražavanja.

BADENSKA KULTURA

Badenska kultura, iako rasprostranjena na ogromnom području od južne Poljske na sjeveru pa sve do Save na jugu, nije imala osobitog afiniteta za figuralnu plastiku. Kako njezina keramika u raznim fazama razvoja pokazuje zanimljive promjene, tako se i kategorija keramičke plastike ograničuje samo na neka njezina razdoblja i regije. Na dosad poznatim badenskim lokalitetima u Slovačkoj i Mađarskoj pojavljuju se isključivo plosnati idoli bez glave, ženskog spola, s vidljivo označenim seksualnim obilježjima. Uglavnom su to vrlo stilizirani likovi sa snažno istaknutim bokovima, kratkim batrljcima umjesto ruku, a glava je obično odvojeno modelirana, te naknadno umetnuta u otvor među ramenima (stoga najčešće i nedostaje). Veći dio poznatih primjeraka ukrašen je ili jednostavnim nizovima urezanih crta ili vrpčama ispunjenim točkicama. U nekim su slučajevima ti ornamenti tako komponirani da bez sumnje predstavljaju odjeću (npr. primjerak iz Vučedola, Tápé-Malajdok, Branč, Šarovce)²², dok su kod drugih prilično neorganizirani i vjerojatno su imali neko drugo značenje.

Proučavajući nalaze antropomorfnih figura, V. Nemejcova-Pavukova je došla do zaključka da se takva plastika javlja jedino u starijoj klasičnoj fazi badenske

²⁰ J. Makkay, Die neolithischen Funde von Bicske, *Študijné zvesti* 17, Nitra 1969., p. 253—271, fig. 14.

²¹ R. Drechsler-Bižić, Samatovci — neo-itsko naselje kod Osijeka, *Zbornik Matice Srpske* 12, Novi Sad 1956., T. XIV/80.

²² Tápé-Malajdok: J. Banner, *Die Pécelér Kultur*, Budapest 1956., T. LVIII/12; Branč: B. Novotny, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958., T. LII/4; Šarovce: B. Novotny, o.c., T. LII/5.

kulture (po njezinoj podjeli badenske kulture), jer zasad nema ni jednog poznatog primjera koji bi se mogao smjestiti u Bolerez-fazu ili pak u mlađe badenske epohe.²³ Ona taj tip plosnatih ženskih idola dovodi u vezu sa sličnim bezglavim idolima u okviru Černavoda III kulture, doduše nešto manje masivnim i znatno rjeđe ukrašenim. Kako Černavoda III nikako ne traje dulje od Boleraz-faze badenske kulture, odnosno ne može se paralelizirati s post-Boleraz-epohom, V. Nemejcova-Pavukova smatra da je navedeni tip idola izraz jednog stranog, dotad nepoznatog kulta u Karpatskoj kotlini, a koji je u nju prodro s donjeg Dunava zajedno s još nekim elementima, dakako uz stanovit vremenski pomak. Upravo zato, po njoj, potkraj starije klasične faze nestaju idoli iz badenske kulture jer se u to vrijeme ona postupno oslobađa stranih, osobito jugoistočnih utjecaja. J. Banner poznaje iz Mađarske tri idola, jedan iz Tápé-Malajdok i dva iz Ozda.²⁴ Dva posljednja, međutim, ne pripadaju plosnatim nego valjkastim idolima, ali s plastično istaknutim grudima. Osim navedenih, Banner donosi još nekoliko ulomaka, ali misli da bi oni mogli pripadati antropomorfnim posudama prije nego statuetama.

Ulomak ženske figure iz Vučedola (T 7 : 6—7) otkriven je na osnovi starijeg badenskog građevinskog sloja i prema tome bi po S. Dimitrijeviću pripadao fonyodskom horizontu badenske kulture.²⁵ To bi značilo da je nešto stariji od slovačkih idola koji idu u stariju klasičnu fazu badenske kulture. Njoj odgovara Dimitrijevićev B-1 stupanj, odnosno rana klasična faza, dok je Fonyod-stupanj po toj podjeli pretklasična faza badenske kulture.

Što se tiče podrijetla badenske idoloplastike V. N. Pavukova, kako je već rečeno, drži da je ona strani utjecaj, preciznije jugoistočni elemenat, pristigao negdje iz područja donjeg Dunava. To bi za njezine slovačke primjerke svakako odgovaralo jer je uopće i pojava same badenske kulture u tim prostorima strana, odnosno pridošla, te nosi sobom nove elemente dotad nepoznate kasnim neolitičkim kulturama toga područja (npr. ukrašavanje keramike kaneliranjem). Vrijeme početka starije klasične faze, zapravo je vrijeme drugog vala prodora badenske populacije iz zapadnoanadolske oblasti koja putem pobire strane impulse (Sitagroi IV, Hagios Kosmas u Grčkoj, dolina Vardara i Morave). Sigurno je da je na tom svom putu prema sjeveru mogla pokupiti i običaj oblikovanja plosnatih violinskih figura. No kad govorimo o primjerku iz Vučedola, moramo na pameti imati jednu drugu, mnogo snažniju komponentu. To je vinčanska kultura iz čije osnove je i izrasla rana ili pretklasična faza badenske kulture. Naime, badenska kultura jest manifestacija nastala negdje u centralnobalkanskom području, a u formiranju njezine bolerasko-fonyodske faze najprepoznatljiviji su kasnovinčanski utjecaji, te u nešto manjoj mjeri sopotski i bubanjski. Način ukrašavanja ženskog poprsja iz Vučedola, izveden kombinacijom urezanih vrpca i punktiranja,

²³ V. Nemejcova-Pavukova, Beitrag zum Kennen der Postboleraz-Entwicklung der Badener Kultur, Slovenska Archeológia XXII/2, Bratislava 1974., p. 237—361.

²⁴ J. Banner, Die Pécelér Kultur, Budapest 1956., T. LVIII/12, T. LXVIII/1, 2.

²⁵ S. Dimitrijević, Praistorija jugoslovenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979., p. 219.

neodoljivo podsjeća na kasnovinčanske statuete. Uopće izgleda da je takav način prikazivanja odjeće na antropomorfnj plastici specifikum neolitika centralno-balkanskog područja jer sličnu pojavu registriamo i na antropomorfnim figurama butmirske kulture.²⁶

LASINJSKA KULTURA

Antropomorfna plastika nije u lasinjskoj kulturi osobito često zastupljena keramička kategorija, štoviše još ne tako davno se smatralo da ona u njezinim okvirima uopće ne egzistira. Ipak je 1976. g. S. Dimitrijević uspio sakupiti deset statueta koje su se sa sigurnošću mogle opredijeliti kao lasinjske.²⁷ Danas se taj broj nešto povećao, što pokazuje da u budućnosti vjerojatno možemo računati i s novim nalazima. Na žalost svi danas poznati primjerci navedene plastike rezultat su slučajnih nalaza, izuzevši statueta iz Ptuja, koja je nađena prilikom sustavnih iskopavanja na Ptujskom gradu 1946/47. g.²⁸ Na nesreću, ni ona nema sigurnu stratigrafiju jer je u istom sloju, osim lasinjske, nađeno i brončanodobne keramike, a što je rezultat kasnijih prekopavanja tog lokaliteta, inače poznatog kao antičkog i srednjovjekovnog. Stoga i pripadnost spomenute figurice lasinjskoj kulturi zasad moramo uzeti s rezervom, tim više što s ostalih, prilično brojnih slovenskih lokaliteta lasinjske kulture ne poznamo nijedan primjerak plastike te vrste. Tipološki gledano ptujaska statueta bi se dala uklopiti u repertoar danas poznate lasinjske plastike, osobito one s Kiringrada, premda svojim nespretnim realizmom odudara od inače izrazito simplificirane i stilizirane lasinjske plastike. Sve ostale statuete potječu s nalazišta na kojima je lasinjska kultura zastupljena tek svojom III. fazom, tzv. baroknoklasičnom, pa se čini da lasinjska kultura ovu kategoriju razvija tek u svojoj posljednjoj fazi. Iz prilično velikog broja ljudskih figurica iz Kiringrada, tri se mogu izdvojiti kao lasinjske. Ostale su, iako se ne mogu sasvim precizno odrediti, nesumnjivo mlađe, odnosno brončano ili željezodobne. Jednu od lasinjskih figura s podignutim rukama (T 8 : 6) možemo odrediti kao tip adoranta, što je rijetkost u cjelokupnoj našoj prehistorijskoj plastici. Ona je inače vrlo stilizirana s dosta neobično oblikovanom glavom. Da li četiri izbočine na njoj predstavljaju nos i uši, teško je reći — što bi, naime u tom slučaju, bila četvrta izbočina? Na figuri nema nikakvih naznaka spola. Kao što je već rečeno, adorantski tip figura rijetkost je u našoj plastici, samo izuzetno nalazimo ih u vinčanskoj i butmirskoj kulturi, a te su kulture inače najbogatije antropomorfnom plastikom.²⁹ Za kiringradskog adoranta S. Dimitrijević nalazi sličnosti s moravsko-lendelskim statueta, s obzirom na izduljeni vrat i plosnati

²⁶ W. Radimsky—M. Hoernes, Die neolitische Station von Butmir, Theil I, Wien 1859., Taf. 11/2 a-d.

²⁷ S. Dimitrijević, Idoloplastika u lasinjskoj kulturi, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XIII, Sarajevo 1976., p. 59—83.

²⁸ J. Korošec, Neo- in eneolitski elementi na Ptujem gradu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, Ljubljana 1965., T. I/1.

²⁹ Vidi bilješku 15.

toraks, ali ih realizacija glave i donjeg dijela tijela bitno razlikuje.³⁰ Druga čitava figurica (T 8:4) identične je fature, slično oblikovane glave (no kod nje već možemo tvrditi da izbočine predstavljaju nos i uši, a ima naznačene i oči), udova jednako predstavljenih koničnim batrljcima, ali drukčije postavljenih. Noge su polukružno savijene — možda sugeriraju sjedeći položaj — a ostaci ruku pokazuju da su bile spuštene niz tijelo, možda također lagano savijene. S. Dimitrijević vidi u ovoj figurici, s obzirom na njezin stav, sličnosti s kasnovinčanskom koncepcijom sjedećih statueta.³¹ Treći primjerak zapravo je samo ulomak torza figurice s isto polukružno savijenim rukama prema dolje. Ni ova kao ni prethodne dvije nema spolnih oznaka (T 8 : 5).

Najveći broj antropomorfne plastike poznat je s lasinjskih lokaliteta Požeške kotline, i to 2 iz Ašikovaca (lokalitet Polje), 4 iz Novoselaca (Pašnjak i Šikara) i 4 najnovije iz Zartilca (Grabaračke livade).³² U AMZ se nalaze samo dvije figurice iz Ašikovaca (T 8 : 2, 3). Na žalost nijedan od spomenutih lokaliteta nije stručno iskopavan, već je lasinjski materijal izbačen na površinu dubokim oranjem ili reguliranjem rijeke Londže. Stoga ni kod ovih statueta nemamo sigurnih okolnosti nalaza, a pogotovo ne stratigrafskih pokazatelja. Možemo jedino reći da je riječ o naseljima, odnosno o naseobinskom materijalu. Između nabrojanih figura najupečatljiviji i najzastupljeniji je tip jednostavne plosnate statuete s pravokutno oblikovanom glavom, kratkim koničnim batrljcima i plastično naglašenim grudima (jedna iz Ašikovaca, dvije fragmentirane iz Novoselaca i dvije iz Zartilca)³³. Na glavi se ističe plastično izveden nos, linearno urezane oči, a kod ašikovačkog primjerka i usta. Dok se jedna iz Zartilca sasvim uklapa u tu shemu, druga je malo neobična jer su plastična izbočenja smještena malo prenisko, a da bi predstavljala grudi. Drugi tip figura bi predstavljale tzv. valjkaste statuete, dakle jedan vrlo pojednostavljen način modelacije ljudskog tijela, poznat još od starijeg neolitika. No dok je primjerak iz Novoselca prava valjkasta statueta sa samo lagano naznačenim grudima, nosom i očima,³⁴ drugi iz Zartilca ima već djelomice odvojenju glavu od tijela, ali je inače sasvim stiliziran³⁵, čak se ne naziru nikakvi dijelovi tijela — to doduše može biti i rezultat loše očuvanosti i izlizanosti. Četvrti fragmentirani primjerak iz Zartilca, zapravo samo glava i vrat, s tri konične izbočine na glavi neodoljivo podsjeća na vinčanske idole s ptičjim licem.³⁶ Vrlo pojednostavljen tip, odnosno jasnu težnju za potpunom stilizacijom, pokazuje i figura iz Novoselaca čiji su osnovni dijelovi tijela reducirani na veće i manje konične izdanke, tako da tvore obris križa.³⁷ Međutim, posebno je zanimljiva statueta iz Ašikovaca, pravokutno-pločastog oblika, ponešto uvučenih bočnih strana, bez izražene glave, ali s jasno i precizno označenim osnovnim obilježjima ženskog

³⁰ S. Dimitrijević, o.c, p. 68.

³¹ S. Dimitrijević, o.c, p. 61.

« D. Sokač-Štimac, Grabaračke livade-Zartilac, Arheološki pregled 18, Beograd 1976., T XVII/1.

³³ Ašikovci: S. Dimitrijević, o.c. T 1/2. Novoselci: S. Dimitrijević, o.c. T 1/5.6. Zartilac: D. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/1,3.

³⁴ S. Dimitrijević, o.c, T I/1.

³⁵ jy. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/2.

³⁶ D. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/4.

³⁷ S. Dimitrijević, o.c. T 1/4.

spola — jako istaknute plastične grudi, kružna udubina kao pupak, te urezani trokut kao simbol vulve. (T. 8 : 3). Inače je cijela statueta vrlo pomno izrađena i dotjerana. U usporedbi s ostalim navedenim figurama, koje svojim jače ili manje stiliziranim oblicima izravno nastavljaju uobičajenu neolitičku modelaciju, potonja predstavlja bitnu novost, gdje se kompletna figura ne stilizira nego svodi samo na osnovne simbole.

Istom geografskom području pripada i fragmentirana figurica iz Hrnjevca (lokalitet Brdo), također tipa plosnatih statueti s koničnim batrljcima i plastično istaknutim grudima. Hrnjec-Brdo je inače poznati lokalitet Retz-Gajary kulture, odnosno njezinog Kevderc-Hrnjec tipa, koji također nije sustavno kopan, već je materijal stizao u muzej poklonima kutjevačkog baruna M. Turkovića. Uz spomenutu figuricu u muzej je stiglo ipak i nekoliko ulomaka lasinjske kulture; stoga smo je i odredili kao lasinjsku jer zasad u okvirima Retz-Gajary kulture uglavnom ne poznajemo antropomorfnu plastiku (izuzevši Bajč tip gdje je idoloplastika zastupljena jednostavnim figurama s naglašenim steatopigijama, posve u neolitičkoj maniri).

Na temelju petnaestak statueti u okvirima jedne kulture teško je stvarati konkretne zaključke o proizvodnji i značenju takve keramičke kategorije. Ipak na osnovi danas poznatih figurica možemo tvrditi da antropomorfna plastika ima svoje mjesto u lasinjskoj kulturi i to, kako se čini, u njezinoj posljednjoj- baroknoklasičnoj fazi, dakle u onoj fazi u kojoj je jedino uspjela stvoriti svoju pravu fizionomiju, izgraditi vlastiti osebujan i prepoznatljiv stil. Izvoditi neku tipologiju na temelju malog broja primjeraka također nije zahvalno, ali već možemo konstatirati da plosnate figurice s pravokutnom glavom tvore nesumnjivo lasinjski tip (ovamo pripada i simbolistička statueta iz Ašikovaca), dok na svim ostalim, uglavnom pojedinačnim primjercima uočavamo elemente karakteristične za neke prethodne ili suvremene kulturne pojave. Najveći broj statueti iz Požeške kotline, odnosno istočnog područja prostiranja lasinjske kulture, pokazuje da je u njezinim okvirima antropomorfna plastika zastupljena upravo u onim krajevima koji se geografski vežu uz teritorij prostiranja sopotske i vinčanske kulture, odnosno supstratnih kultura koje njeguju takvu plastiku. Neriješeno, međutim, ostaje pitanje — kako to da se ta plastika ne pojavljuje u ranijim fazama lasinjske kulture, koje inače imaju još mnoge supstratne elemente, nego dolazi do izražaja tek u posljednjoj fazi koja je najudaljenija od svojih supstratnih prethodnika.

VUČEDOLSKA KULTURA

Premda se u AMZ čuva velika količina materijala s najpoznatijih i najrepresentativnijih predratnih nalazišta vučedolske kulture u Slavoniji, s Vučedola i iz Sarvaša³⁸, broj antropomorfnih keramičkih figura ni izdaleka nije adekvatan tom mnoštvu. Potpuno sačuvanih figura niti nema. S Vučedola su poznata samo dva

³⁸ Materijal sa sustavnih iskopavanja R. Schmidta čuva se pretežno u Arheološ-

kom muzeju u Zagrebu, a djelomice i u Muzeju Slavonije u Osijeku.

primjerka koja možemo uvrstiti u kategoriju antropomorfnih figura. Jedno je donji dio neke figure, zapravo vrlo realistički oblikovane noge, bogato ukrašene rovašenim i bijelo inkrustiranim motivima, tipičnim za ranoklasičnu fazu vučedolske kulture, odnosno njezin B-1 stupanj. Nasuprot takvom donjem dijelu figure čini se da je gornji dio bio oblikovan poput jednostavnog plosnatog lika koji izrasta iz donjeg dijela kao kakav naslon. R. R. Schmidt je uočio na zaravnjenom gornjem dijelu nogu jedan kosi, oko 1 cm duboki kanalić, pa je zamislio da se gornji dio pomoću štapića usađivao u taj donji. Taj način oblikovanja statueta podsjeća ga na tesalske dvodijelne idole⁴⁰. U bogato rovašenom ornamentu vidi Schmidt predstavu obuće, točnije rečeno čizama kakve su još u njegovo doba bile sastavni dio slavonske narodne nošnje.⁴¹ Stopalo obučeno u cipelu predstavlja i ulomak jedne druge figure, većih dimenzija sudeći po veličini stopala. No potonji je primjerak samo površinski nalaz za razliku od prethodnog koji je nađen u kući tipa megaron u drugom vučedolskom građevinskom sloju. Iz Sarvaša su sačuvana tri slična ulomka nogu antropomorfnih figura, zapravo stopala s vjerno predstavljenom obućom. Veličina stopala pokazuje da bi i u tom slučaju bila riječ o figurama većih dimenzija (25—30 cm). Međutim treba istaći da zasad ni sa kojeg vučedolskog nalazišta ne poznajemo takve, gotovo monumentalne figure. Iz Apatovca, lokaliteta slovenskog tipa kasne vučedolske kulture, nalazi se u AMZ ulomak, zapravo torzo ženske figure plosnatog tipa, vrlo simplificiran, s kratkim koničnim batrljcima umjesto ruku i plastično naglašenim grudima. Dakle ponovo tip antropomorfne figure kakav pratimo od najstarijih faza vinčanske kulture, odnosno srednjeg, neolitika, pa sve do u kasni eneolitik.

Novija iskopavanja vučedolskih lokaliteta donekle su proširila repertoar vučedolske idolooplastike.⁴² Čini se da ćemo je moći svrstati u dvije glavne varijante: grupu jednostavnih ženskih figura u plosnatoj izvedbi, neukrašenih (Apatovac) ili ukrašenih (Vinkovci) i grupu trodimenzionalno oblikovanih, masivnijih figura u neobičnom sjedećem položaju (Vučedol-Gradac, Vinkovci-Hotel).

ZAKLJUČAK

Većina u ovom radu obrađenih prehistorijskih statueta iz zbirke AMZ pripada kraju neolitika (dio vinčanske plastike, te sopotska) ili eneolitiku (pretežni dio vinčanske, badenska, lasinjska i vučedolska plastika). Naglasak je ipak na vinčanskoj plastici čime ponovo dolazi do izražaja teorija o centralnobalkanskom krugu neolitičkih kultura s posebnim smislom za oblikovanje figuralne plastike. Zapadne granice tog kruga, međutim dopiru samo do najistočnijih dijelova Slavonije. Sjeverozapadna Jugoslavija ili preciznije međuriječje Save, Drave i Dunava siromašno je takvom produkcijom, a identična se situacija nastavlja i kasnije u brončano doba. Tako spomenuto područje, i neolitičke kulture njemu svojstvene, ostaju iz-

³⁹ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., Taf. 52/1a-c.

oo R. R. Schmidt, o.c., p. 108.

⁴¹ R. R. Schmidt, o.c., p. 108.

⁴² T. Težak, *Vučedoler Kultgeräte aus Vinkovci*, *Archaeologija Jugoslavica* XVI, Beograd 1975., Abb. 1—5, 17—18.

van dva velika kompleksa keramičkih kultura bogatih antropomorfnom plastikom. Naime osim već spomenutog centralnobalkanskog s glavnim predstavnikom u vinčanskoj i butmirskoj kulturi, figuralna je plastika našla važno mjesto i u sklopu srednjoevropskih lendeških kultura (posebno u moravskoj slikanoj keramici).

O značenju antropomorfnih prehistorijskih figura teško je i nezahvalno donositi bilo kakve konkretne i definitivne zaključke prvenstveno stoga što one pripadaju sferi duhovnog života koji danas mi iz ovog našeg aspekta življenja i razmišljanja sigurno ne možemo obuhvatiti na isti način kao taj naš daleki neolitički predak. Interpretaciji nalaza te vrste može se prići na više načina. Detaljna analiza figure same po sebi bit će svrsishodna samo ukoliko ona nosi dovoljno zanimljivih i indikativnih elemenata, kao npr. figura iz Jakovo-Kormadina čije je tijelo »išarano« urezanim strelicama (T. 2: 8) i tumačenje M. Šepera o prehistorijskom čaranju.⁴³ Sigurniji način je razmatranje čitavog arheološkog sklopa u kojem je figura zatečena, ali taj je uglavnom neprimjenjiv na figure iz zbirke AMZ budući da potječu iz starih istraživanja bez dovoljno podataka o okolnostima nalaza. Doduše zahvaljujući kasnijem zaštitnom istraživanju preostalog dijela naselja u Jakovo-Kormadinu, znamo danas da su određeni objekti u njemu imali nesumnjiv kulturni karakter (bukranioni nad ulazom, ognjišta ukrašena spiralnim motivima i si.).⁴⁴ Prema tome možemo i dobar dio kormadinskih statueta vezati uz spomenuta svetišta, odnosno sa stanovitom sigurnošću govoriti o njihovom kulturnom karakteru.

Neki autori smatraju da u tumačenju značenja antropomorfne plastike mogu koristiti kasnije historijske činjenice vezane uz isti lokalitet,⁴⁵ no to je uglavnom slučaj kod onih prehistorijskih kultura gdje je na istom mjestu slijedio značajan lokalitet ranih civilizacija, poput Krete, ili nekih drugih grčkih nalazišta. Različiti antropološki ili etnološki pokazatelji također mogu pomoći, ali i njih treba uzimati sa stanovitom rezervom.

Jedno od najstarijih i najraširenijih tumačenja neolitičkih figura vezuje ih uz kult Velike Majke ili Božice-Zemlje. Vrlo je vjerojatno da su brojne figure s izraženim ženskim atributima proizašle upravo iz takvog kulta plodnosti — njegova je važnost nesumnjiva u zemljoradničkim asocijacijama kakve su većina neolitičkih kultura. Međutim ogroman broj statueta u nekim kulturama, njihova vrlo često gruba i minorna izrada, brojni razbijeni primjerci, njihovo pronalaženje u kontekstu koji je sve prije nego sakralan (npr. otpadne jame, nasipi, okoliš kuće i dr.) ne idu u prilog takvom tumačenju. Jednostavne, grube i najčešće asekualne figure mnogi su skloni poistovetiti sa dječjim igračkama, ili čak proizvodima dječjih ruku. Takve se figure mogu naći unutar naselja, ali i kao grobni prilog kakvom djetetu. U prilog toj tezi ide i činjenica da su izrađene od jeftinog materijala, odnosno nepročišćene gline, često i loše pečene, da su izrazito simplificirane, bez isticanja bilo kakvih detalja tijela, da su obično manjih dimenzija

⁴³ Vidi bilješku 11.

⁴⁴ Vidi bilješku 10.

⁴⁵ P. J. Ucko, *The Interpretation of Prehistoric Antropomorphic Figurines*, Journal

of the Royal Anthropological Institute 92, 1962.

što znači lako prenosive. Dalja tumačenja takvih figura spominju mogućnost njihove upotrebe kao sredstva za učenje ili uvođenje djece u određene rituale.⁴⁶

Shematizam, linearnost i apstrakcija statueta kasnog neolitika ukazuju na to da ne možemo govoriti o personifikaciji nekog točno određenog božanskog lika, već kako ispravno zaključuje D. Srejović, da su takve figure prvenstveno bile svojevrsni instrumenti pri izvođenju različitih magijskih ili vjerskih radnji.⁴⁷ U takvu bi se koncepciju uklopile i neke od spominjanih vinčanskih statueta, prije svega ona kormadinska sa strelicama, te ostale ukrašene raznovrsnim šarama koje ne možemo identificirati kao prikaz odjeće. Tu je vjerojatnija pretpostavka o tetoviranju.

Eneolitičke kulture sjeverozapadne Hrvatske, bazirane prvenstveno na stočarskoj ekonomiji, nemaju više potrebu za izražavanjem kulta plodnosti kroz ženske likove, već ga predočuju u obliku životinjskih figura, konsekrativnih rogova, kulturnih ukopa životinja i tome slično. S time je u vezi i relativno rijetka pojava antropomorfne plastike u badenskoj, lasinjskoj ili vučedolskoj kulturi, ali kako se njezin broj iz dana u dan povećava ne smijemo donositi prenagle i definitivne zaključke. Nova će istraživanja, temeljena na suvremenim metodama, zasigurno pružiti nove i pouzdanije podatke, a samim tim i bolju mogućnost interpretacije.

KATALOG

BAPSKA

1. Inv. br. 6437 Tabla 1 : 1
Valjkasta ljudska figurica, na dnu lagano proširena, sa nešto sploštenom glavom i ptičjim licem. Dva polukružna izdanka tvore uši, a dva konična ruke. Sva četiri su probušena. Donji dio figure ukrašen je iskrivljenim crtama, a jedna vodoravna predstavlja pojas. Oko vrata se nalazi urezani ukras u obliku slova V. Jedan ručni batrljak nedostaje. Keramika smeđe boje, firnisana. Dim. vis. = 7 cm.
Iskopavanje V. Hoffillera i M. Vohalskog 1911. g. na lokalitetu Gradac u Bapskoj.
Objava: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Textbild 72/11
2. Inv. br. 6438 Tabla 1 : 3
Ljudska figurica valjkastog oblika, na dnu lagano proširena, s dva konična batrljka umjesto ruku, koji su probušeni svaki s po dvije rupe. Glava je otkinuta. Donji dio figure na prednjoj je strani odvojen vodoravno urezanom

⁴⁶ Vidi prethodnu bilješku.

⁴⁷ D. Srejović, *Neolitska plastika centralnobalkanskog područja, Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1968., p. 215–223.

crtom ispod koje se nalazi niz okomitih i jedna krivudava crta u sredini. Ispod vrata se nalazi urezani motiv dvostrukog slova V. Keramika sive boje, s tragovima crvene.

Dim. vis. = 3,5 cm

Iskopali V. Hoffiller i M. Vohalski 1911. g.

Neobjavljena.

GOMOLAVA

3. Inv. br. 16 928 Tabla 1 : 2
 Donji dio valjkaste ljudske figure s naglašenim glutejima. Ukrašen je urezanim šahovnicom na kojoj se izmjenjuju prazna polja i polja ispunjena kratkim urezima. Keramika crne boje, sjajno polirana, ukras bijelo inkrustiran. Dim. vis. = 5,7 cm
 Iskopao J. Brunšmid 1904. g.
 Objava: M. Šeper, Prapoviestne glinene figure, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. XXIV — XXV, Zagreb 1944., si. (dalje Šeper 1944)
4. Inv. br. 16 929 Tabla 1 : 4
 Ženska figura valjkastog tijela koje završava proširenom stajaćom plohom. Dva vodoravna pravokutna batrljka predstavljaju ruke (lijeva je odlomljena), probušene s po dvije pravilne rupe. Grudi su plastično naglašene, a duž leđa teče okomito udubljenje. Glava je shematizirana s jače istaknutim nosom i vodoravno probušenim jagodicama. Na tjemenu se nalaze dva okomita kanalića koji izlaze na zatiljku. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 10 cm.
 Iskopao J. Brunšmid 1904. g.
 Objava: Šeper 1944, si. 10

JAKOVO KORMADIN

5. Inv. br. 16 501 Tabla 1 : 5
 Torzo ženske figure s plastično istaknutim grudima. Dva konična batrljka predstavljaju ruke i okomito su probušeni. Glava je otkinuta. Keramika crvenkaste boje.
 Dim. vis. = 3,8 cm, šir. = 7 cm
 Iskopao J. Brunšmid u vinogradu M. Vukojevića 1905. g.
 Objava: Šeper 1944, si. 57
6. Inv. br. 16 496 Tabla 1 : 6
 Stilizirana ljudska figura valjkastog tijela, čiji je donji dio proširen u ovalnu stajaću plohu. Dva konična batrljka čine ruke (jedna je recentno odlomljena). Glava je poligonalna, na tjemenu plosnata s jako naglašenim jagodicama. Nos je šiljat, a naziru se i očne šupljine s nadočnim lukovima. Na leđima ispod vrata nalazi se urezani motiv dvostrukog slova V. Trbuh figure oštećen je jednim plosnatim odbitkom. Keramika crne boje, sjajno polirana.

Dim. vis. = 9,5 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper 1944., si. 11

7. Inv. br. 16 482

Tabla 1 : 7

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, ruke u obliku dva konična batrljka ukrašena s po dvije urezane kose crte. Noge nisu izdvojene, samo se na dnu prednje strane nalaze dva okrugla plastična naljepka. Čini se da je dno prvobitno bilo skroz naokolo optočeno takvim naljepcima, jer su se sačuvala okrugle udubine. Keramika sivo-oker boje.

Dim. vis. = 6,5 cm, šir. = 5 cm

Iskopao J. Brunšmid 1905. u vinogradu M. Vukojevića

Objava: Šeper 1944., si. 22

8. Inv. br. 16 508

Tabla 1 : 8

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, u donjem dijelu prošireno u kružnu stajaću plohu. Ruke su konični batrljci pruženi prema naprijed. Na leđima je velika konična grba, okomito probušena kanalićem koji ide sve do podnožja figure. Na glavi se ističe konična njuška i dva konična uha. Nedostaje lijeva ruka. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 6,4 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu J. Caprdže.

Objava: Šeper 1944., si. 40 a i b

9. Inv. br. 16 509

Tabla 1 : 9

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, u donjem dijelu prošireno u kružnu stajaću plohu. Ruke su konični batrljci ispruženi prema naprijed. Na leđima je velika konična grba kroz koju prolazi okomiti kanalić sve do podnožja figure. Na glavi se ističe konična njuška i dva šiljata uha. Keramika sivo-oker boje.

Dim. vis. = 4,6 cm

Iskopao J. Brunšmid 1905. g. u vinogradu M. Vukojevića

Objava: Šeper 1944., si. 49

10. Inv. br. 16 478

Tabla 2 : 1—2

Stojeća ljudska figura u obliku valjkastog stupa s nešto proširenim podnožjem i dva kratka batrljka umjesto ruku. Glava je odlomljena. Čitava površina figure ukrašena je urezanim kosim ljestvičastim motivima. Keramika oker boje.

Dim. vis. = 7 cm, šir. = 6 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper 1944., si. 20

11. Inv. br. 16 481

Tabla 2 : 5

Stilizirana plosnata ženska figura s laganim izbočenjima sa strana koja predstavljaju ruke i bokove, dok noge nisu posebno izdvojene. Glava je oštećena, ali se nazire kljunato lice. Grudi su plastično naglašene. Čitavo je tijelo ukrašeno kosim i cik-cak urezanim crtama. Keramika svjetlo crvene boje.

Dim. vis. = 6 cm, šir. = 3 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper, 1944., si. 6

12. Inv. br. 16 492 Tabla 2 : 3
 Stilizirana plosnata ženska figura s jako istaknutim rukama i bokovima, dok donji dio završava kružnom stajaćom plohom. Bočna ispupčenja vodoravno su probušena. Glava s kljunatim licem također je probušena od tjemena do zatiljka. Čitavo je tijelo ukrašeno urezanim crtama koje se lome pod oštrim kutem. Grudi i pupak predstavljeni su bradavičastim izbočinama. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 10,9 cm, šir. = 7 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 9a i b
13. Inv. br. 16 493 Tabla 2 : 4
 Stilizirana plosnata ženska figura s naglašenim rukama i bokovima, dok donji dio završava kružnom stajaćom plohom. Ruke su vodoravno probušene. Duž leđa i prednje strane tijela teče sredinom urezana crta koja se u visini ramena razdvaja i prelazi preko oba ramena. Urezan je i simbol ženskog spolnog organa. Nedostaju glava, dio vrata i lijeva ruka. Siva keramika.
 Dim. vis. = 7,2 cm, šir. = 6,6 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 3
14. Inv. br. 16 498 Tabla 2 : 8
 Stilizirana ženska figura. Glava je četvrtasta s plosnatim tjemnom i dva duboka ureza na potiljku. Ruke i bokove čine šiljate, vodoravno probušene izbočine. Grudi su predstavljene s dva kružna naljepka, a i trbuh je lagano ispupčen. Oko vrata teku dvije urezane crte poput kakve ogrlice. U sredini prednje strane, te na leđnoj strani ramena, urezane su strelice. Leđa su ukrašena i zvjezdastim urezima. Keramika oker boje.
 Dim. vis. = 10 cm, šir. = 6,5 cm
 Objava: M. Šeper, Prilog poznavanju prehistorijskog čaranja, Alma mater Croatica, god. V, br. 4, Zagreb
15. Inv. br. 16 483 Tabla 2 : 6
 Stilizirana valjkasta ljudska figura s dva konična bočna izdanka koji predstavljaju ruke. Glava nedostaje. Sprijeda i straga teče ukras od dvije urezane okomite, paralelne crte koje se kod vrata šire u obliku slova V, a unutar njih je još jedan manji V-motiv. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 4,7 cm, šir. = 5,4 cm
 Objava: Šeper, 1944., si. 32
16. Inv. br. 16 485 Tabla 2 : 7
 Stilizirana valjkasta ženska figura s dva vodoravna batrljka umjesto ruku. Grudi su naznačene okruglim izbočinama. Lijeva ruka i lijeva polovica grudi su oštećeni. Donji dio tijela s prednje je strane ukrašen urezanim kvadratom ispunjenim kosim crtama. Keramika sivo-okker boje.
 Dim. vis. = 5,5 cm, promjer = 2 cm

- Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
Objava: Šeper, 1944., si. 7
17. Inv. br. 16 487 Tabla 3 : 1
Stilizirana valjkasta figura s kljunatim licem. Lijeva ruka u obliku šiljatog batrljka, poprečno probušenog, desna nedostaje. Donji dio tijela vodoravnom je crtom odvojen od nogu koje nisu posebno izražene, samo se na njihovoj prednjoj strani nalaze tri kružna naljepka. Na desnoj bočnoj strani nalazi se jedna šiljata ušica. Čitavo je tijelo ukrašeno neorganiziranim urezanim crtama. Keramika crvenkasto-okor boje.
Dim. vis. = 5,5 cm, šir. = 3,4 cm
Nađena u vinogradu J. Caprdže 1906. g.
Objava: Šeper, 1944., si. 23
18. Inv. br. 16 500 Tabla 3 : 2
Stilizirana valjkasta figura s kljunatim licem i dva šiljata batrljka umjesto ruku. Dio tijela ispod ruku ukrašen je naizmjenično okomito urezanim crtama i okomito nanizanim ubodima, a oko pasa vodoravnim nizom uboda. Keramika okor boje.
Dim vis. = 6 cm, šir. = 5,5 cm
Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
Objava: Šeper, 1944., si. 16 a, b
19. Inv. br. 16 497 Tabla 3 : 3
Stilizirana valjkasta ljudska figura. Glava je oblikovana sa životinjskom njuškom i dva probušena uha. Lijeva ruka je savijena na grudima, dok je njezin donji dio posebno načinjen i naknadno nalijepljen. Desna ruka je prelomljena. Tijelo je ukrašeno kosim urezanim crtama, a svako rame s po jednim trokutom. Vrat i lice također nose urezane ornamente. Keramika okor boje.
Dim. vis. = 6 cm, šir. = 4,5 cm
Objava: Šeper, 1944., si. 18
20. Inv. br. 16 499 Tabla 3 : 4
Stilizirana plosnata ženska figura s ovalnom stajaćom plohom. Bokovi su naglašeni kao jaka izbočenja. Ruke predstavljaju zdepasti, kratki batrljci, probušeni s po dvije vodoravne rupe. Nazire se mjesto gdje su bile nalijepljene grudima, ali su otpale. Ispod vrata se nazire dio koso šrafiranog urezanog trokuta, kao i jedan veći V-motiv. Glava nedostaje. Keramika sive boje, dobro glačana.
Dim. vis. = 14 cm
Našao A. Poturičić 1904. g. na Caprdžinoj zemlji.
Objava: Šeper, 1944., si. 14
21. Bez inv. br. Tabla 3 : 5
Stilizirana ženska figura s valjkastim donjim dijelom tijela, odlomljene glave i djelomično ruku. Bokovi su naglašeni većim izbočinama, a grudima i pupak kružnim ispupčenjima. Donji dio tijela krasi urezani kvadrati. Od vrata prema dolje teku dvije urezane linije koje se oko pupka udaljavaju jedna od druge. Keramika sive boje, dobro glačana.

Dim. vis. = 9,7 cm

Iskopao A. Poturičić 1902. g. u Hauckovom vinogradu.

Objava: Seper 1944., si. 2

22. Bez inv. br. Tabla 4 : 1—2
 Steatopigna ženska figura s jako naglašenim bokovima. Donji dio tijela valjkastog je oblika bez posebno izraženih nogu. Ukrašen je urezanim meandarskim motivima, a na prednjoj je strani urezan spolni trokut. Gornji dio tijela trodimenzionalno je oblikovan s izbočenim trbuhom i grudima, te dugačkim vodoravnim ručnim batrljcima. Urezane crte oko vrata tvore ogrlicu. Glava nedostaje. Keramika sive boje, fino uglačana.
 Dim. vis. = 12,8 cm
 Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.
 Objava: Šeper, 1944., si. 1a, b
23. Inv. br. 16 476 Tabla 5 : 1
 Donji dio sjedeće, vjerojatno ženske figure. Potkoljenice su joj okrenute prema van i unatrag. Cijeli ulomak ornamentiran je okomitim urezanim paralelnim crtama, pojasevima s urezanim trokutima, crticama ili ubadanim točkicama, te degeneriranom spiralom. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 3,4 cm, šir. = 6,5 cm
 Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.
 Objava: Seper, 1944., si. 54 a, b
24. Inv. br. 16 494 Tabla 5 : 2
 Oštećena stilizirana ženska figura koja sjedi na lučno zaobljenom sjedištu. Noge su joj samo naznačene kratkim koničnim batrljcima, dok su ruke i grudi oblikovane poput bradavičastih izbočina. Prsti ruke izvedeni su s tri dublja ureza. Ruke su savijene prema grudima i desna pokriva desnu dojku. Ispod vrata vidi se urezani V-motiv. Glava odlomljena. Keramika tamno sive boje.
 Dim. vis. = 8,9 cm, šir. sjedišta = 8,1 cm
 Objava Šeper: 1944., si. 52 a, b
25. Inv. br. 16 495 Tabla 5 : 3 - ^
 Stilizirana ženska figura koja sjedi na četvrtastoj stolici, s donje strane udubljenoj, a po bočnim je stranama ukrašena okruglim naljepcima i duborezno izvedenim kosim i okomitim crtama. Ženski lik ima posebno modelirane noge koje se spuštaju niz stolicu, te kratke i zdepaste ručne batrljke. Čini se da su ruke prvobitno bile savijene na grudima, ali su sada prelomljene i sačuvane samo u korijenu. Grudi su naglašene plastičnim bradavicama. Leđa su ukrašena kratkim okomitim i kosim urezima. Nedostaje glava i desna noga. Keramika oker do tamno sive boje.
 Dim. vis. = 8,5 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 51 a, b, c
26. Inv. br. 16 902
 Gornji dio ženske figure s ptičjim licem i konično istaknutim te probušenim jagodicama. Grudi su naglašene također koničnim izbočinama, a ruke pred-

stavljaju pravokutni batrljci s po dvije rupice (lijeva je odlomljena). Oko vrata se nalazi urezan dvostruki V-motiv, a na donjem dijelu lica i na vratu urezan je rombičan motiv koji se zapravo sastoji od dva koso šrafirana trokuta i jedne vodoravne vrpce između njih. Keramika crvenkaste boje.

Dim. vis. = 7,4 cm.

Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.

Objava: Šeper, 1944., si. 37

27. Inv. br. 16 903

Gotovo plosnata figura s kružno proširenom stajaćom plohom i ptičjim licem. Ruke su konični batrljci s dvije rupice (desna je odlomljena), a bokovi su polukružno istaknuti i također bušeni. Donji dio figure ispod bokova ukrašen je dvjema urezanim zonama: gornju čini niz urezanih sjedećih trokuta, a donju gusti niz okomitih crtica. Keramika oker-sive boje.

Dim. vis. = 9,1 cm

Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.

Objava: Šeper, 1944., si. 13

LEDINCI

28. Inv. br. 6396

Tabla 6 : 1

Stilizirana ženska figura s trokutasto oblikovanom glavom i ptičjim licem. Ruke i noge su prelomljene, pa se ne može sa sigurnošću reći da li je bila sjedeća. Grudi su plastično istaknute. Na glavi se pored šiljatog nosa ističu urezane oči i trepavice, te osam rupica na tjemenu. Lice i vrat ukrašeni su urezanim motivima rombova i trokuta. Donji dio tijela također nosi urezani ornament koji se sastoji od jedne vodoravne crte optočene nizom kratkih zarezova, a ispod nje nalaze se kose crte i rombovi. Keramika sive boje, fino polirana.

Dim. vis. = 15,5 cm.

Kupljena 1911. g. od Filipa Meistera, a potječe sa ciglane Krištofa Frauenhofferu u Ledincima.

Objava: Šeper, 1944., si. 4 a, b

VINCA

29. Inv. br. 6652

Tabla 6 : 4

Fino izrađena glava ljudske figure sa šiljatom bradom i istaknutim jagodicama, te dobro oblikovanim nosom. Široke rovašene crte naglašavaju nos i nadočne lukove, te koso teku preko obraza tako da ocrtavaju oči. Na čelu i jagodicama nalaze se četiri pravilne vodoravne rupice. Tjeme je konkavno i na zatiljku probušeno s četiri pravilne rupe. Keramika smeđe-sive boje s tragovima crnog firnisa.

Dim. vis = 6,2 cm

Kupljena 1913. g. od dr Sime Trojanovića koji je dao podatak da je nađena 29. 6. 1904. g. u Vinči.

Objava: Šeper, 1944., si. 81 a, b

30. Inv. br. 6768 Tabla 6 : 2—3
 Ljudska figura do ispod kukova, vjerojatno sjedeća. Glava nedostaje, ali je imala urezanu kosu koja se spušta preko ramena i po leđima gotovo do pása. Ruke su samo djelomično sačuvane, ukrašene svaka sa po tri urezana obruča. Donji dio tijela odijeljen je jednom vodoravnom crtom ispod koje se na stražnjoj strani nalaze urezane metope ispunjene paralelnim vodoravnim crtama, dok je prednja strana oštećena. Svi urezani motivi ispunjeni su bijelom inkrustacijom. Grudi su naznačene laganim ispupčenjima. Na sredini leđa pri dnu, te na oba boka nalazi se po jedan okrugli naljepak. Keramika svjetlije sive boje.
 Dim. vis. = 7 cm
 Kupljena 1920. g. od Taubera, a potječe iz Vince.
 Objava: M. M. Vasić, *Praistoriska Vinca III*, si. 280
31. Inv. br. 6769 Tabla 7 : 1—3
 Glava i vrat ljudske figure. Lice je plastično odvojeno od vrata, nos istaknut poput jačeg ispupčenja, lagano naglašeni nadočni torusi, oči polukružno urezane. Od tjemena pa po vratu urezana je kosa u obliku paralelnih crta. Keramika žute, mjestimično sive boje.
 Dim. vis. = 7,7 cm
 Kupljena 1920. g. od Taubera, s opaskom da potječe iz Srbije, vjerojatno iz Vince.
 Objava: Šeper, 1944., si. 77 a, b
32. Inv. br. gl. inv. 350 Tabla 7 : 4
 Polovica torza ljudske figure sa savijenom rukom i plastično naglašenim grudima. Ruka je ukrašena s tri rovašena obruča, a i na ostatku prstiju naziru se rovašene crte koje vjerojatno predstavljaju odjeću. Keramika sive boje s tragovima politure.
 Dim. vis. = 4,4 cm
 Kupljena 1955. g. od Vjekoslava Dukića, a on ju je kupio u Beogradu. Potječe najvjerojatnije iz Vince.
 Neobjavljena.
33. Inv. br. gl. inv. 350 Tabla 7 : 5
 Torzo ženske figure s kratkim koničnim batrljcima umjesto ruku (jedan oštećen), te dijelom vrata oko kojeg je dvjema urezanim crtama predstavljena ogrlica. Grudi su lagano ispupčene, a batrljci probušeni s po jednom vodoravnom rupom. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 5,5 cm.
 Kupljena 1955. g. od Vjekoslava Dukića, a on ju je kupio u Beogradu. Potječe najvjerojatnije iz Vince.
 Neobjavljena.

SAMATOVCI

34. Inv. br. 2703 Tabla 8 : 1
Shematizirana ljudska figura s koničnim, uvis podignutim rukama. Glava i vrat su oblikovani zajedno poput valjka. Trbuh je zaobljen i na njemu je urezana spirala ispunjena ubodima. Figura je vertikalno skroz probušena. Keramika svjetlo smeđe boje, dobro glačana.
Dim. vis. = 5,8 cm
Darovao 1901. g. grof Gustav Ehrenfelski, a potječe iz vinograda Samatovci-pusta.
Objava: R. Rechtsler-Bižič, *Samatovci, neolitsko naselje kod Osijeka*, Zbornik Matice Srpske 12, Novi Sad 1956., si. 82

VUČEDOL

35. Inv. br. 8024 Tabla 7 : 6—7
Plosnati ženski torzo s plastično istaknutim grudima koje su naknadno nalijepljene. Vrpčasti urezani ornament, ispunjen točkicama označava rubove dekoltea i pojasa odjeće, a na leđima tvori neku vrstu naramenica. Keramika crne boje, sjajno polirana.
Dim. vis. = 6,2 cm; šir. = 4,5 cm
Nađena prigodom iskopavanja R. R. Schmidta na jugoistočnoj padini vučedolskog Gradca u sloju 9, dubina 3,4 m.
Objava: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., T 29/1
36. Inv. br. 8018
Noge jedne dvodijelne statuete, bogato ukrašene zonalno koncipiranim rovašenim motivima i bijelom inkrustacijom. Na gornjoj strani nalazi se zaravnjena, isto tako ukrašena ploha iz koje je na leđnoj strani izrastao nastavak statuete, vjerojatno plosnatog tipa. Keramika sivo-oker boje.
Dim. vis. = 7,8 cm
Nađena prigodom iskopavanja R. R. Schmidta u megaron-kući na vučedolskom Gradcu, na dubini 2 m.
Objava: R. R. Schmidt, 1945., T 52/1 a-c
37. Inv. br. 8022
Ulomak donjeg dijela noge od neke figure s prikazom čizme. Rovašene crte ispunjene bijelom inkrustacijom. Keramika tamno-sive boje.
Dim. dulj. = 5 cm, šir. = 2,8 cm
Površinski nalaz s Kukuruzišta na Vučedolu.
Objava: R. R. Schmidt, 1945., T 52/2

SARVAS

38. Inv. br. 7894
Donji dio noge i stopala, šupalj, po rubovima i kroz sredinu ukrašen rovašenim i inkrustiranim ubodima i zarezima koji imitiraju šavove. Na isti na-

čin je označena i peta. Preostala površina noge pokrivena je nepravilnim kosim i poprečnim crtama lagano urezanim. Keramika crvenkaste boje.

Dim. vis. = 7,3 cm, duljina = 6 cm

Iskopao R. R. Schmidt na Sarvašu 1942—1944. g. Dubina 3,10 m.

Neobjavljena

39. Inv. br. 7896

Model stopala u cipeli. Uz gornji rub teku tri rovašena obruča ispunjena bijelom inkrustacijom. Keramika sivo-okker boje.

Dim. vis. = 3,1 cm, duljina = 5 cm

Iskopao R. R. Schmidt na Sarvašu 1942—1944. g. Dubina 3,35 m.

Neobjavljena.

40. Inv. br. 7897

Model stopala u cipeli, oštećen na prstima. Uz gornji rub teku dva rovašena obruča ispunjena bijelom inkrustacijom. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 3,4 cm

Iskopao R. R. Schmidt 1942—1944. g. na Sarvašu. Dubina 3,35 m.

Neobjavljena.

APATOVAC

41. Bez inv. br.

Minijaturno žensko poprsje s kratkim zaobljenim batrljcima i plastično istaknutim grudima. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 1,8 cm

Potječe s vučedolskog lokaliteta Apatovac-Hum, a u muzej je donesen 1954. g. Objava: S. Dimitrijević, Prilog daljem upoznavanju Vučedolske kulture, *Opuscula archaeologica* I, Zgb. 1956., T XII/78

AS I KOVCI — Polje

42. Bez inv. br.

Tabla 8 : 2

Jednostavna plosnata statueta s lagano naznačenim grudima i kratkim batrljcima umjesto ruku. Glava je pravokutna s plastično izraženim nosom i užljebljenim očima i ustima. Keramika s dosta primjesa, oker boje, mjestimično sivo mrljasta.

Dim. vis. = 51 mm

Bez podataka o okolnostima nalaza.

Objava: S. Dimitrijević, *Idoloplastika u lasinjskoj kulturi*, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja XIII, Sarajevo 1976., T. 1/2

43. Bez inv. br.

Tabla 8 : 3

Pravokutna pločasta statueta s posebno naglašenim seksualnim simbolima (grudi, pupak, vulva). Keramika sive boje.

Dim. vis. = 80 mm, šir. = 50 mm

Bez podataka o okolnostima nalaza.

Objava: S. Dimitrijević, 1976., T. 1/3

HRNJEVAC — Brdo

44. Inv. br. 1622
Ulomak plosnate figure bez glave i donjeg dijela tijela, s plastično naznačenim grudima i dva vrlo kratka konična batrljka umjesto ruku. Keramika crvenkaste boje s mnogo krupnih primjesa kalcita.
Dim. vis. = 45 mm, šir. = 30 mm
Darovao M. Turković, vlastelin iz Kutjeva 1898. g.
Neobjavljena.

KIRINGRAD

45. Bez inv. br. Tabla 8 : 6
Ljudska statueta s uzdignutim koničnim rukama i isto takvim koničnim nogama (od kojih je jedna odlomljena). Vrat figure izrazito je dugačak, dok je glava oblikovana s četiri izbočine za koje nije sasvim jasno što predstavljaju. Keramika oker-crvenkaste boje, tamno sive jezgre.
Dim. vis. = 90 mm
Kupljena od Đorđa Niševića 1938. g.
Objava: Šeper, 1944., si. 87 a, b
Dimitrijević, 1976., T. II/2
46. Inv. br. 15 268 Tabla 8 : 4
Ljudska statueta s koničnim zaobljenim nogama i odlomljenim rukama koje su vjerojatno također bile konične i spuštene prema dolje. Na glavi su pomoću tri izbočine oblikovani nos i uši, a oči su naznačene s dvije rupice. Keramika oker boje.
Dim. vis. = 60 mm
Bez podataka o nalazu.
Objava: Šeper, 1944., si. 86, a, b
Dimitrijević, 1976., T. II/3
47. Bez inv. br. Tabla 8 : 5
Ulomak ljudskog torza s rukama lučno savijenim prema dolje. Obje su ruke oštećene. Keramika sivo-okor boje.
Bez podataka o nalazu.
Objava: Dimitrijević, 1976., T. II/4
-

POPIS I SADRŽAJ TABLI
VERZEICHNIS UND INHALT DER TAFELN

Tabla 1	
Tafel 1	1 — kat. 1; 2 — kat. 3; 3 — kat. 2; 4 — kat. 4; 5 — kat. 5; 6 — kat. 6; 7 — kat. 7; 8 — kat. 8; 9 — kat. 9.
Tabla 2	
Tafel 2	1-2 — kat. 10; 3 — kat. 12; 4 — kat. 13; 5 — kat. 11; 6 — kat. 15; 7 — kat. 16; 8 — kat. 14.
Tabla 3	
Tafel 3	1 kat. — 17; 2 — kat. 18; 3 — kat. 19; 4 — kat. 20; 5 — kat. 21.
Tabla 4	
Tafel 4	1 — kat. 22.
Tabla 5	
Tafel 5	1 — kat. 23; 2 — kat. 24; 3-4 — kat. 25.
Tabla 6	
Tafel 6	1 kat. 28; 2-3 — kat. 30; 4 — kat. 29.
Tabla 7	
Tafel 7	1-3 — kat. 31; 4 — kat. 32; 5 — kat. 33; 6-7 — kat. 35.
Tabla 8	
Tafel 8	1 — kat. 34; 2 — kat. 42; 3 — kat. 43; 4 — kat. 46; 5 — kat. 47; 6 — kat. 45.

ZUSAMMENFASSUNG

NEOLITHISCHE UND ÄNEOLITHISCHE ANTHROPOMORPHE PLASTIK
AUS DEM FUNDUS DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS IN ZAGREB

Im Rahmen der neolithischen und äneolithischen prähistorischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb befindet sich eine sehr große Anzahl verschiedenartiger keramischer Figurinen mit anthropomorphen Kennzeichen, die in verschiedenen Kulturgruppen ihren Ursprung haben. Obwohl es sich hauptsächlich um alte Funde handelt, die größtenteils schon publiziert sind,¹ macht der heutige Stand der archäologischen Wissenschaft eine neue Valorisierung und Interpretierung dieser Funde notwendig. Die Schwierigkeiten die sich dabei ergeben sind durch die Tatsache bedingt, daß für den größten Teil dieser alten Funde eine ungenügende Dokumentation über die Fundumstände vorliegt, und wir demnach keine genügenden Elemente für eine vollständige und präzise Interpretation besitzen. Die Bearbeitung der Funde basiert deshalb in erster Linie auf typologischer Grundlage, verbunden mit Vergleichen mit analogen Exemplaren aus anderen Lokalitäten gleichartiger Kulturen.

Der Zeitraum des Neolithikums ist in den Sammlungen des Zagreber Archäologischen Museums durch die Kulturen von Starčevo, Vinča und Sopot vertreten, von denen nur diejenige von Vinča sich intensiv mit der Anfertigung von figuraler Plastik befähigt. Die Starčevo-Kultur kennt zwar die anthropomorphe Plastik in

der Form von säulenartigen Figuren, oder von Statuetten mit konisch verbreiterem Unterkörper und stark betonten Brüsten, sowie auch steatopygische zylindrische Figuren. Jedoch, unter den Funden der Starčevo-Kultur in der heutigen Sozialistischen Republik Kroatien haben sich keine Figuren erhalten, mit Ausnahme zweier säulenartiger Statuetten aus Vinkovci.² Die Sopot-Kultur ist arm an Idoloplastik und der größte Teil der 8 bekannten Exemplare kann als Resultat des Einflusses der Vinča-Kultur interpretiert werden.³ Die verschiedenartigste und reichhaltigste Figuralplastik hat sich im Rahmen der Vinča-Kultur entwickelt, und zwar in allen ihren Zeitperioden. Ein guter Teil der Plastik aus der Endphase der Vinča-Kultur gehört schon der äneolithischen Produktion an. Von den übrigen äneolithischen Funden von Figuralplastik im nördlichen Bereich von Jugoslawien müssen Einzelfunde oder in geringer Anzahl vorkommende Exemplare der Baden- und Vučedol-Kultur erwähnt werden, sowie etwas zahlreichere Funde der Lasiinja-Kultur.

DIE VINČA-KULTUR

Über die Plastik von Vinca ist viel geschrieben worden,⁴ so daß wir uns hier ausschließlich auf die Funde aus dem Zagreber Archäologischen Museum beschränken werden, um zu versuchen sie in das heute gut bekannte Bild der anthropomorphen Plastik von Vinca einzufügen. Die ältesten Exemplare stammen aus Gomolava (T. 1 : 2, 4) und können aufgrund typologischer Merkmale und Parallelen mit ähnlichen Figuren aus den eigentlichen Vinča-Schichten in die C-Stufe dieser Kultur eingegliedert werden. Besonders nahe Analogien aus den Vinča-Schichten 6 — 4,4 m hat der zylinderförmige Unterkörper einer wahrscheinlich weiblichen Statuette mit betonten Glutäen, der mit einem eingeritzten Schachbrettmuster geschmückt ist dessen einzelne Felder mit dichten Einstichen und Einschnitten ausgefüllt sind. Diese Art von Verzierung ist überhaupt für die gesamte keramische Produktion der C-Stufe der Vinča-Kultur spezifisch. Gegen Ende der erwähnten Stufe begann die Vinča-Kultur schnell in ihrem heimatlichen Gebiet an Territorium zu verlieren und es kam zu ihrem Vordringen in die Donauebene der Syrmischen Zone, beziehungsweise in das Gebiet der Sopot-Kultur. Dieses Vordringen kann am besten in der Stratigraphie der Lokalität Bapska beobachtet werden, von wo auch zwei Vinča-Statuetten stammen, aber leider nicht als Ergebnis systematischer Ausgrabungen (T. 1 : 1,3).⁷ Die typologischen Merkmale dieser Figuren und das heute infolge der Sondierungen von S. Dimi tri jević⁶ gesicherte stratigraphische Bild dieser Lokalität ermöglichen die Eingliederung dieser beiden Statuetten in die D-Stufe der Vinča-Kultur. Als Resultat des erwähnten Vordringens der Vinča-Kultur in die Syrmische Donauebene am Ende der C-Stufe entstand auch die Ansiedlung in Jakovo-Kormadin, wo eine große Anzahl von anthropomorpher keramischer Plastik gefunden wurde. Die Ansiedlung Kormadin bestand während der ganzen Dauer der D-Stufe der Vinča-Kultur, unterscheidet sich aber von Vinca selbst und einigen anderen Ansiedlungen dieser

Periode dadurch, dass bei ihren Statuetten die Dekadenz dieser keramischen Kategorie nicht so offensichtlich ist. Bei einigen Exemplaren sind sogar bestimmte Elemente der früheren C-Stufe noch stark vorhanden. Unter den 120 Figurinen des Archäologischen Museums in Zagreb befinden sich Typen einfacher, flacher Torsos mit plastisch betonten Brüsten (T. 1 : 5), die auch schon in der frühen Phase der Vinča-Kultur auftreten (Schichten 9, 4—8,5 m in Vinča), aber auch später in einigen ausgesprochen aneolithischen Kulturen (z. B. Baden und Vučedol). Die Exemplare von Kormadin sind jedenfalls schon das Ergebnis äneolithischen Gestaltungsstils. Am zahlreichsten sind flache, stilisierte Figuren mit verbreiteter Standfläche, eigentlich ein reduzierter Typ gemischter flach-zylindrischer Figuren. Die Hüften sind betont und durchlochert, und der Leib mit verschiedenartigen eingeschnittenen Motiven verziert die entweder sporadisch auftreten, oder die ganze Oberfläche bedecken (T. 2 : 1,2 3,5). Der Kopf der Figuren weist meistens ein Vogelgesicht mit schrägem Hinterkopf auf. Zu den schönsten Exemplaren gehören voluminös gebildete Figuren mit beinahe realistisch behandeltem Oberkörper und zylindrischem aber verziertem Unterkörper, manchmal mit ange deuteten Geschlechtsmerkmalen (T. 4 : 1—2). Das repräsentativste Exemplar einer Figur mit Vogelgesicht ist die Statuette aus Ledinci (T. 6:1). Sie entspricht vollkommen dem Typ der Statuetten aus der Schicht 5—4 m von Vinča, also der Zeit der D-I Stufe. Interessant ist die Haltung der Armstumpfe dieser Statuette, die eine Adorantenstellung vermuten laikt, was ansonsten in der Vinča-Kultur, aber auch in unseren anderen prahistorischen Kulturen keine häufige Erscheinung ist.¹⁵

DIE SOPOT-KULTUR

Wir kennen heute nur acht anthropomorphe Figuren der klassischen Sopot-Kultur. Sie sind im allgemeinen von schwächerer Ausführung und stark stilisiert.¹⁷ Die meisten entsprechen vollkommen dem einfachsten Typ der Vinča-Statuetten aus den Schichten 6,5 — 4,5 m, aber sie sind schlechter geformt und bearbeitet. Chronologisch gehören sie überwiegend dem Ende der I.—B und II. Stufe der Sopot-Kultur an, also einem Zeitraum für den auch sonst ein starker Vinča-Einfluss charakteristisch ist. Anthropomorphe Merkmale finden wir auch an einigen Gegenständen, die man gewöhnlich Amulette nennt, weil sie in der ganzen Höhe vertikal durchbohrt sind. Eine sehr große Anzahl solcher Amulette stammt aus der Ansiedlung in Samatovci, aber der Großteil weist doch keine menschlichen Züge auf. Das trifft in erster Linie auf den Typ zylindrischer Gegenstände mit zwei hornartigen Auswüchsen zu, bei denen es uns als ziemlich gewagt erscheint, um jeden Preis menschliche Merkmale zu suchen und wahrzunehmen. Jedoch das zylindrische Amulett, das im Mittelteil kreisförmig verbreitert ist, macht doch ziemlich überzeugend den Eindruck eines menschlichen Wesens in einem Rockchen²¹, ebenso wie auch das bauchige Amulett mit zylindrischem Hals und zwei konischen Armstümpfen (T. 8:1). Der Bauch dieses Amuletts ist mit einer aus

Einschnitten und Einstichen gebildeten Spirale verziert, ein Motiv das für die Vinča C-Stufe typisch ist. Sonst aber fügt sich dieses Amulett seiner Form nach nicht in das bekannte und übliche Repertoire der Amulette aus Vinča ein, so daß wir es als spezifische Erscheinung der Sopot-Kultur ansehen können.

DIE BADEN-KULTUR

Aufgrund ihrer Untersuchungen von Funden anthropomorpher Figuren der Baden-Kultur kommt V. Nemejcova-Pavukova zu dem Schluß, daß Plastiken dieser Art nur in der älteren, klassischen Phase der Baden-Kultur (nach ihrer Einteilung) auftreten.²³ Sie bringt diesen Typ flacher weiblicher Figuren in Verbindung mit ähnlichen kopflosen Idolen im Rahmen der Černavoda III. — Kultur, und ist der Meinung, daß dieser Typ von Idolen der Ausdruck eines fremden, bis dahin unbekanntes Kultes im Karpatenbecken ist, der aus dem Gebiet der unteren Donau in dieses Becken eingedrungen ist, in Verbindung mit noch einigen Elementen, und jedenfalls mit einer bestimmten zeitlichen Verschiebung. Das einzige Beispiel eines Idols der Baden-Kultur im Archäologischen Museum in Zagreb ist eine weibliche Biiste aus Vučedol (T. 7 : 6—7), die an der Basis der älteren badischen Bauschicht gefunden wurde. Nach S. Dimitrijević gehört sie dem Fonyod Horizont der Baden-Kultur an, was bedeuten würde, daß sie etwas älter als die slowakischen Idole von V. Nemejcova-Pavukova ist.²⁵ Bei der Untersuchung der Herkunft unseres Exemplars müssen wir in erster Linie die Komponente von Vinča in Betracht ziehen, auf deren Grundlage sich auch die frühe oder vorklassische Phase der Baden-Kultur entwickelt hat. Die Baden-Kultur ist nämlich eine Manifestation die im Gebiet des Zentralbalkans entstanden ist, und bei der Formierung ihrer Boleraz-Fonyod Phase treten Einflüsse der späten Vinča-Kultur am stärksten hervor, während Einflüsse von Sopot und Bubanj in geringerem Maße hervortreten. Die Verzierung der Biiste besteht aus einer Kombination eingeschnittener Bänder und Punktierungen, und erinnert sehr an die Statuetten der späten Vinča-Kultur.

DIE LASINJA-KULTUR

Die Lasinja-Kultur zeichnet sich ebenfalls nicht durch zahlreiche anthropomorphe Plastiken aus. Trotzdem können wir den im Jahre 1976 von S. Dimitrijević erforschten Statuetten heute einige neue hinzufügen.²⁷ Leider stammt keine von ihnen, außer der Statuette aus Ptuj,²⁸ aus systematischen Ausgrabungen. Sämtliche Exemplare aus Kroatien gehören der letzten III. Stufe der Lasinja-Kultur an, beziehungsweise ihrer barock-klassischen Phase. Aus Kirin-Grad kennen wir das seltene Exemplare einer Figur in Adorantenstellung (T. 8:6), was auch sonst eine Ausnahme innerhalb unserer prähistorischen Plastik darstellt, sogar bei der am zahlreichsten vertretenen Vinča- und Butmir Plastik.²⁹ Der größte Teil der La-

sinja Figurinen stammt von Lokalitäten im Becken von Požega (Ašikovci, Novoselci, Zarilec).³² Der bemerkenswerteste Typ unter ihnen sind einfache, flache Statuetten mit rechteckigen Köpfen, kurzen konischen Armstümpfen und plastisch betonten Brüsten.³³ Auf dem Kopf sticht die plastisch ausgeführte Nase hervor, sowie die linear eingeschnittenen Augen, und bei dem Exemplar aus Ašikovci auch der Mund (T. 8 : 2). Besonders interessant ist die Statuette aus Ašikovci (T. 8 : 3), von rechteckig-plattenartiger Form mit eingezogenen Seiten, ohne betontem Kopf aber mit stark ausgebildeten Symbolen des weiblichen Geschlechts. Im Verhältnis zu den anderen erwähnten Figuren, die mit ihren stärker oder schwächer stilisierten die übliche neolithische Modellierung fortsetzen, stellt diese Figur eine wichtige Neuerung dar indem nicht die Figur als Ganzes stilisiert wird, sondern nur auf ihre grundlegenden Symbole reduziert wird.

DIE VUCEDOL-KULTUR

Obzwar im Archäologischen Museum in Zagreb viel Material aus den bekanntesten vorkriegszeitlichen Fundorten der Vučedol-Kultur in Slawonien, Vučedol und Sarvaš,³⁸ aufbewahrt wird, entspricht die Anzahl von anthropomorphen keramischen Figuren nicht im entferntesten dieser Menge an Fundmaterial. Nur zwei Exemplare aus Vučedol können wir der erwähnten Kategorie zuschreiben. Eines ist der untere Teil einer Figur, eigentlich nur sehr realistisch geformte Füße, die mit eingekerbten und weiß inkrustierten Motiven verziert sind, was typisch für die frühklassische Phase der Vučedol-Kultur ist. Im reich gekerbten Ornament sieht R. R. Schmidt die Darstellung von Schuhwerk, genauer von Stiefeln, die noch zu seiner Zeit ein Bestandteil der slawonischen Volkstracht waren.⁴¹ Einen mit einem Stiefel bekleideten Fuß stellt auch das Fragment der anderen Figur dar. Es handelt sich um einen Oberflächenfund aus Vučedol, dem sich noch drei Fußfragmente aus Sarvaš anschließen. Die Größe der erwähnten Füße beweist, daß es sich in diesen Fällen um Figuren von größeren Dimensionen gehandelt haben muß (25—30 cm). Neuere Ausgrabungen an Vučedol Lokalitäten haben das Repertoire an Vučedoler Idoloplastik einigermaßen erweitert⁴², und es hat den Anschein daß man zwei Hauptvarianten wird unterscheiden können: die Gruppe einfacher, schematisierter weiblicher Figuren in flacher Ausführung, ohne Verzierung (Apatovac) oder verziert (Vinkovci), und die Gruppe dreidimensionaler, massiver weiblicher Figuren in merkwürdiger (sitzender?) Stellung. (Vučedol-Gradac, Vinkovci-Hotel).

Der größte Teil der in diesem Beitrag behandelten prähistorischen Figuren aus der Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb gehört dem Ende des Neolithikums an (ein kleinerer Teil der Vinča-Plastik und die Sopot-Plastik), oder dem Aneolithikum (der größte Teil der Vinča-, Baden-, Lasinja- und Vučedol-Plastik). Die Betonung liegt mehr auf der Vinča-Plastik, wodurch die Theorie von dem südöstlichen, beziehungsweise zentralbalkanischen neolithischen Kulturkreis

mit zahlreichen Figuralplastiken erneut bestätigt wird. Seine westlichen Grenzen reichen nur bis zu den östlichsten Gebieten Slawoniens. Der Nordwesten von Jugoslawien, beziehungsweise das Zwischenstromland von Save, Drau und Donau, ist arm an Plastik dieser Art, und dieselbe Situation findet man auch in der Bronzezeit. Auf diese Weise bleiben dieses Gebiet und seine spezifischen neolithischen Kulturen außerhalb der zwei großen, an anthropomorpher Plastik reichen, keramischen Komplexe. Außer in dem erwähnten zentralbalkanischen Gebiet, dessen Hauptvertreter die Vinča-Kultur ist, nahm die Figuralplastik auch im Verband der mitteleuropäischen Lengyelkulturen einen wichtigen Platz ein.

Das Bemühen zu einer konkreten und definitiven Antwort auf die Frage über die Bedeutung der prähistorischen anthropomorphen Figuren zu gelangen ist eine schwere und undankbare Aufgabe, denn sie gehören der geistigen Sphäre des Lebens an, die wir aus der Sicht unserer heutigen Lebens- und Betrachtungsweise nicht so begreifen können wie unser vorgeschichtlicher Urahn. Man kann Funde dieser Art auf verschiedene Weise interpretieren. Eine genaue Analyse der Figur selbst wird nur dann sinnvoll sein, wenn sie als solche genügend indikative und interessante Anhaltspunkte bietet (siehe z. B. die Erklärungen von M. Šeper zur Figur aus Kormadin mit eingeschnittenen Pfeilen)⁴³ Mehr Aussicht auf Erfolg verspricht die Erfassung des gesamten archaologischen Komplexes in dem die Figur gefunden wurde, was jedoch für die Figuren des Archäologischen Museums in Zagreb nicht in Frage kommt, da sie aus alten Ausgrabungen stammen oder Zufallsfunde sind, und wir demnach über keine Angaben über die Begleitumstände des Fundes verfügen. Nur dank der Schutzgrabungen der Nachkriegszeit an der Lokalität Jakovo-Kormadin wissen wir heute, daß bestimmte Objekte in dieser Siedlung zweifellos kultischen Charakter hatten (Bukranione, Feurstellen mit Spiralornamenten, u. A.), so daß wir einen Teil der Statuetten aus Kormadin mit diesen Heiligtümern in Verbindung bringen können.⁴⁴

Die am meisten verbreitete Deutung dieser neolithischen Figuren bringt sie mit dem Kult der Großen Muttergöttin oder Erdgöttin in Verbindung. Es ist sehr wahrscheinlich, daß ein Großteil der Statuetten mit betonten weiblichen Attributen aus dem Fruchtbarkeitskult hervorgegangen ist — die Bedeutung dieses Kultes in landwirtschaftlichen Assoziationen, wie es die meisten neolithischen Kulturen waren, ist unbestritten. Jedoch, ein großer Teil von Statuetten in einigen dieser Kulturen entspricht dieser Interpretation nicht, weil sie oft von sehr grober und mindervvertiger Ausführung sind, zahlreiche Exemplare zerbrochen sind und weiters aus Fundorten stammen, die alles eher als sakral sind (z. B. Abfallgruben, Erdwälle, die Umgebung von Häusern, u. s. w.)⁴⁵. Der Schematismus, sowie die Linearität und Abstraktion des späten Neolithikums weisen darauf hin, daß es sich nicht um die Personifikation eines genau definierten göttlichen Wesens handelt. D. Srejić ist der Meinung, daß man diese Figuren als spezifische Instrumente für verschiedene magische oder religiöse Zeremonien ansehen kann.⁴⁷

Die Aneolithischen Kulturen der nordwestlichen Gebiete Jugoslawiens basieren in erster Linie auf eine Oekonomie der Viehzucht und haben kein Bedürfnis mehr für den durch weibliche Figuren repräsentierten Fruchtbarkeitskult. Sie ersetzen sie durch Statuetten in Form von Tieren, durch konsekrative Hörner, oder durch kultische Tierbestattung.

1

2

4

3

6

5

7

8

9

Tabla 2 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

2

3

4

5

Tabla 4 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

1

2

3

4

Tabla 6 T. TEŽAK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

4

3

1

2

3

4

5

6

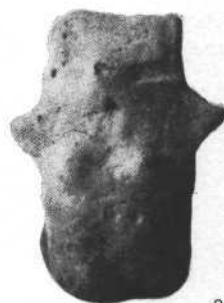

7

Tabla 8 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

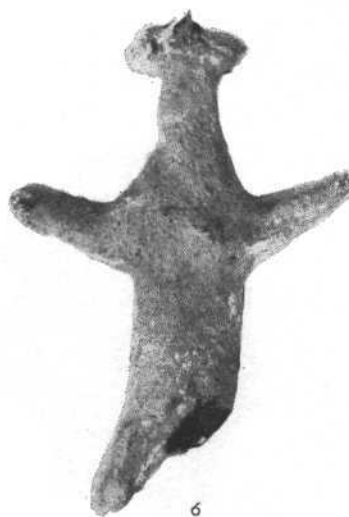
3

4

5

6